

Posljednja fotografija arhitekta Viktora Kovačića
The last photograph of the architect Viktor Kovačić

Darja Radović Mahečić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

Aleksander Laslo

Gradski zavod za zaštitu i obnovu kulture i prirode, Zagreb

Viktor Kovačić – promotor hrvatske moderne arhitekture*

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper

predan 16. 12. 1996.

Za Viktora Kovačića već se aksiomatski tvrdi da je prvi graditelj hrvatske moderne arhitekture.¹ O njemu je napisano mnogo,² što istovremeno ne znači da mu je biografija cjelovita a opus istražen. Većina tih, ujedno i ponajboljih tekstova, njegovi su nekrolozi, odnosno recenzije njemu posvećene Schönove mape, iz dvadesetih godina. Zbog toga nije lako govoriti o životu i djelu Viktora Kovačića, nakon što su to tako originalno činili njegovi vršnjaci; Antun Gustav Matoš (r. 1873. g.), Antun Jiroušek (r. 1873. g.), Vladimir Lunaček (r. 1873. g.), Gjuro Szabo (r. 1875. g.) ili Edo Schön (r. 1877. g.). Tekstovi napisani s veće vremenske distance, od tih se razlikuju upravo po tome što manje govore o karakteru a više o djelu. Jer Kovačić je nesumnjivo bio – osebujna i markantna ličnost, nemirna narav, »romantični eklektičar«, ali i »arbitar artis architectoniae«. »O njemu i njegovim djelima vodila se i suviše žučljiva rasprava, dok je među nama boravio; sada se strasti stišale: njegova djela spadaju svakako među ona, koja ne blješte samo časovitim sjajem...«, napisao je Gjuro Szabo tri godine poslije njegove smrti.³

I ne samo zbog toga što ćemo ga u ovom tekstu pratiti prvenstveno tragom pisanih izvora, Viktor Kovačić po mnogočemu ima odlike literarnog junaka. »Neka čudna tragika ovija se oko života i oko smrti toga čovjeka«, kaže dalje Szabo. Suprotstavljao se društvenim sponama i bio utjelovljenje idealističkoga gledanja na svijet. Poput sveca isticao je profesionalnu etiku; zalagao se za javne natječaje na kojima treba pobijediti – bolji, a ne gradskim vlastima – bliži. S razumijevanjem osluškivao je poruke tradicije i na osebujan način pokušavao u nove sklopove stopiti naslijeđeno, za razliku od onodobnoga gradskog trenda da se širokim potezima prvo ruši, da bi se kasnije – neostilski gradilo. »U svome idealnom fanatizmu bio je nemilosrdan kritik a najstroži spram samoga sebe«, kazat će Stjepan Szavits-Nossan.⁴

Iako seljačkog podrijetla, Kovačić je stekao razinu europske kulture svoga vremena, ali živjeti i djelovati u njezinim mjerilima u ovom podneblju bilo je svojevrsni anakronizam. Ustrajno je nastojao aktivirati naš graditeljski život; posebno zagrebačku sredinu u kojoj je živio i radio; prvenstveno pitanjima selekcije i kvalitete. Pripadao je redu hrvatske inteligencije koja je, na prijelazu stoljeća, siromašna, s pretenzijama na standard građanskog života, pokušavala živjeti »mentalitetom i težnjama Pariza, Beča ili Rima u narodu s 80% analfabeta«.⁵ Zagrebu je ostao vjeran do smrti te je tu podigao i svoja najznačajnija djela.

Isticana je specifična dvojnost Kovačićeva horizonta: intenzivna potreba za ukorijenjenjem u zagrebačkom miljeu i jednako tako intenzivna strast za Novim svijetom.⁶ Kovačić je na prvoj stranici svog kožom uvezanog notesa ispisao »Govori hrvatski!«, i to dvaput podvukao. Na naslonjaču u salonu držao je tamburu (»brač«), ženidba Terezijom Arhanić obavljena je u Remetskoj crkvi u ambijentu autentičnih nošnji tog tada prigradskog slikovitog naselja, itd.⁷ Pitanje je koliko bi njegova biografija bila sličnija npr. Plečnikovoj (r. 1872. g.), da je izabrao djelovati u drugom nekim sredinama. »Kovačića zovu u San Francisco«, zaprijetio je Matoš nezahvalnom Zagrebu 1908. godine.⁸ Ipak, Kovačić je, podredivši cijeli život svom pozivu, samouvjeren i uporno držao vlastiti pravac, ne štedeći protivnike, kao što, uostalom, ni oni nisu štedili njega.

Sažetak

Viktor Kovačić prvi je graditelj hrvatske moderne arhitekture. Iako njegova bibliografija za sada sadrži više od stotinu jedinica, opus mu nije u potpunosti istražen. Govoreći paralelno o njegovom životu i djelu, u ovom smo se tekstu ponajprije služili mnogobrojnim pisanim izvorima te Planotekom ostavštine Viktora Kovačića koja se nalazi u Državnoj upravi za zaštitu kulturne i prirodne baštine. Poseban je naglasak dat Kovačićevu studiju u Wagnerschule i pripadnosti razdoblju moderne. Kovačić ne zastupa samo novi arhitektonski stil nego iz temelja nov pristup zvanju. Poziv arhitekta je poziv umjetnika koji mora odgovarati zahtjevima svoga vremena.

Iako se školovao kod najvećih graditeljskih imena ovog prostora u svoje doba, predbacivano mu je nesustavno obrazovanje i s tim u vezi npr. nepoznavanje statike, što su njegovi pobornici pravdali – bujnom umjetničkom maštom i genijalnom sposobnošću stvaralačke sinteze. I dok su jedni njegove istupe u javnosti tumačili njegovim podrijetlom – »seljačkom tvrdoglavošću« (Szabo), drugi su u njegovim stavovima vidjeli samouvjerenost talenta koji zna da je na pravom putu i da na njemu mora ustrajati (Matoš, Lunaček). »Život Viktora Kovačića bila je borba za ideale«, rezimirat će u nekrologu Szavits-Nossan.⁹

Kovačić kao čovjek svog vremena nije ostao ni mimo burnih stilskih previranja u likovnoj umjetnosti i arhitekturi na prijelazu stoljeća. Glavna oznaka »Kovačićeva stila« upravo je nova pročišćena originalnost građenja, ispreplitanje modernizama i arhaizama, dakle i na prijelazu stoljeća tako karakterističan pluralizam usmjerenja kojemu su krajnje točke stilskog raspona – historicizam i moderna.

Ukupni Kovačićev opus (istraživanje kojega se nikako ne može smatrati zaključenim) broji devedesetak projekata s više od četrdeset ostvarenja. U usporedbi sa suvremenicima, koji su ga, ali u pravilu, nadživjeli, to je srazmjerno malo. Osjetno manje od projektanta Baranyaija s dvjesto realizacija, ali približno jednako projektantu Lubynskom. Tematski gledano, Kovačić se angažirao na najširoj paleti zadataka; od obrtničkih radova i interijera do zahtjevnih javnih i sakralnih gradnji, no njegov opus ipak ne iskazuje posebne tematske afinitete tijekom pojedinih perioda djelovanja.¹⁰ Moralnu je potvrdu svom radu pribavljao na javnim natjecajima, na kojima je superiorno odnosio prve nagrade. Slijedila su, međutim, razočaranja: izvedbe su dobivali drugi, ili se njima nije ni pristupalo. Nenadana prerana smrt, u trenutku zaslužene afirmacije (profesor na Tehničkoj visokoj školi, gradnja gradske burze – kapitalnog djela – u novom, istočnom dijelu grada, itd.) također pridonosi narativnim kvalitetama Kovačićeve biografije, najpopularnijeg hrvatskog arhitekta do tog doba.

I. razdoblje 1874–1899. god. – formiranje

Viktor Kovačić, »zagorsko dijete sa štajersko-hrvatske granice«¹¹ rođen je 28. VIII. 1874. god. (majka – Marija Žolger, otac – Antun Kovačić) u Ločendolu¹² u Sloveniji, no zavičajno pravo po ocu imao je u hrvatskom Humu na Sutli. Kako je rano izgubio roditelje, k sebi ga je u Graz uzeo stric, umješan građevinski poduzetnik, na čijim je gradnjama upoznao zidarski obrt. Pod utjecajem »čistog njemačkog odgoja«¹³ bio je Kovačić do sedamnaeste godine. »U njegovu govoru, načinu izražavanja, konstrukciji rečenica i izgovoru osjećalo se da je mladost proživio pod utjecajem njemačkog jezika«, prisjeća se njegov student Zvonimir Vrkljan.¹⁴

U Steiermärkisches Landesarchiv u Grazu, koji istina posjeduje tek dio materijala gradske Gewerbeschule, čuvaju se godišnji izvještaji škole u kojima nalazimo ime »Victor Kovačić aus Locendorf«. U tim izvještajima piše da je Kovačić u školskoj godini 1889/90. u zimskom semestru polazio prvi, a 1890/91. drugi tečaj graditeljsko-obrtničkog odjela. Godine 1891. istupio je iz škole, a isti izvor kaže da nema podataka kamo je dalje otišao.

Međutim, znamo da je iste godine Kovačić došao u Zagreb u potrazi za poslom te kratko radio na gradnji kolodvora.¹⁵ Naime, od potresa 1880. Zagreb je bio poprište izrazite građevinske konjunktura. Posredovanjem svog skrbnika Kovačić se zaposlio kao »građevni praktikant« u tada vrlo produktivnim ateljeima; Gjüre Carneluttija (1. IV. – 30. IX. 1891. g.)¹⁶ i arhitekta Kune Waidmanna za kojeg samostalno radi korektan, kako je navedeno u molbi za građevnu dozvolu – »izbočak u pročelju«, tj. pregradnju balkona-lođe nad ulaznim vratima stambene zgrade Hermanna Eisnera na Zrinjskom trgu 14.¹⁷ Smatra se da su mu upravo taj rad i osobna preporuka – po jednina Carneluttija, po drugima Waidmanna – bili često spominjana ulaznica za tada najživlje središte građevne djelatnosti u cijeloj Hrvatskoj; atelje građevnog savjetnika; »štranca'... s golemom količinom... javnih narudžbi«,¹⁸ ujedno suosnivača i ravnatelja Zemaljske obrtničke škole – Hermanna Bolléa. Pod Bolléovom palicom radio je pet godina (od 15. X. 1891. do rane jeseni 1896. g.),¹⁹ stječući postupno znanje i iskustvo. Taj je nauk različito tumačen; ne toliko zbog samog Kovačića, koliko zbog vječito suprotnih vrednovanja Bolléova rada. »Daroviti mladić dođe u Zagreb, bez sredstava, bez ikoga svoga. I sudbina odredi, da je došao u ruke tadanjem svemoćnom gospodaru i despotu Hermanu Bollé-u, svom najvećem antipodu!«, mišljenja je Gjuro Szabo.²⁰ »Bistra glava, ambicioznost i odlična vještina u crtanju mladog Kovačića svidjela se Bolléu i on se svojski zauzeo za njega. ...Ovdje se Kovačiću pružila prilika da pod vodstvom i nadzorom građevnog savjetnika Bolléa steče odličnu praksu i da tako nadomjesti praktičnim radom manjak školske izobrazbe«, kaže inženjer Szavits-Nossan.²¹ Čini se, dakle, da je šegrtovanje kod Bolléa u to vrijeme za Kovačića bilo najpovoljnije moguće rješenje. U početku crtao je razne skice, a kasnije radio osnove za crkve i profane zgrade te izrađivao detaljne nacрте za njihovu vanjsku i unutarnju opreму. Tu se naučio ispravnoj uporabi materijala, obrtničkim radovima i izvedbi detalja. Od izvanzagrebačkih gradnji zna se da je nadzirao proširenje i restauraciju pravoslavne episkopalne crkve u Pakracu te da je detaljno snimio samostan i crkvu u Lepoglavi. Toliko se usavršio da mu je Bollé povjerio izgradnju nekih provincijskih crkvi po njegovim samostalnim projektima. Izradio je nacрте i rukovodio gradnjom jedne pravoslavne crkve u blizini Generalskog Stola.²²

Pogledamo li na kojim se područjima dokazao Kovačić, uvidjet ćemo da je od Bolléa baštiniio interesne sfere; arhitekturu, urbanizaciju (makar mikrourbanističke, scenične radove) i rad sa spomenicima. Učenici se razlikuju po trenutku kada se počinju udaljavati od svog učitelja. Često su nevjerni učenici, evolucijski gledano, jedini pravi, pa je neslaganje s Bolléovim restauratorskim postupcima i odlazak 1896. godine logičan kraj tog dijela Kovačićeva školovanja. Njegova mladenačka, ambiciozna želja da se i dalje razvija, po mogućnosti što neovisnije, odvukla ga je u Beč. Bollé ga je podržao i dao mu preporuku²³ za profesora Victora Luntza, s kojim je zajedno školovan kod glavnog predstavnika historicizma, neogotičara – Friedricha von Schmidta. Kovačić je, međutim, otišao projektantu svjetskog glasa, višem građevnom savjetniku, profesoru Ottu Wagneru, koji ga je na osnovi skica i gotovih radova primio među svoje učenike. Naime, na bečkoj Akademiji lijepih umjetnosti na Schillerplatzu djelovale su paralelno dvije Specijalne škole za arhitekturu. Jednu, gotičarsku

Viktor Kovačić, hotel na Wienzeile u Beču, studentski rad, 1898.

Viktor Kovačić, main facade for Hotel Wienzeile in Vienna, 1898. Student project designed in his second year of Wagner's school of architecture at the Akademie der schönen Künste in Vienna

vodio je dr. Victor Luntz, a drugu, renesansističku Karl von Hasenauer. Nasljednik ovog drugoga – Otto Wagner, tu je tradicionalnu shemu brzo dokinuo.²⁴

Iako je bio profesor tek dvije godine, Wagner je, održavši niz programatskih predavanja, već tada smatran vođom modernog pokreta i osnivačem »bečke arhitektonske škole«, a Wagnerov đak oduševljeno je upijao učiteljjev nauk o arhitekturi kao umjetnosti i suvremenom životu kao jedinom izvoru umjetničkog stvaranja. U živoj intelektualnoj atmosferi Beča bio je neposrednim svjedokom manifestacija antiakademske škole secesije.

Iz travnja 1897. godine posjedujemo izgleda prvi pisani izvor u našem tisku o Kovačićevu radu. *Agramer Zeitung* piše o njegovom uspjehu u Beču. Riječ je o raspisanom natječaju za mlade umjetnike, »mađarske državljane«, za stipendiju na Carskoj i kraljevskoj akademiji lijepih umjetnosti u Beču. »Od devet kandidata najboljim je proglašen projekt našeg zemljaka kandidata Viktora Kovačića i njemu će se od kraljevskog mađarskog ministarstva za kulturu i umjetnost od 7. III. 1897. dodijeljivati stipendija tijekom tri godine.«²⁵ Taj se projekt, svojevrjeme objavljenu u *Architektonische Monatshefte*,²⁶ ujedno smatra prvim samostalnim Kovačićevim radom. Predstavlja simetrično komponiran vidikovac sa dva tornja, okružen širokim parkom i visokim zidom bez otvora, s tajanstvenim dubokim sjenama. Dekoracija je čista, plošna; detalji pomno razrađeni. Kompozicija vidikovca pokazuje dobro

poznavanje Mackintosheve arhitektonike, što je važno s obzirom na činjenicu da Mackintosh u bečkoj *Secession* izlaže tek 1900. god., a donekle pojašnjava i *Domestic Revival* afinitete u kasnijem Kovačićevu stvaralaštvu.

Iako je Wagnerova škola svake godine pripremala studentsku izložbu radova, a nagrađene i objavljivala u svojim godišnjim publikacijama, ni na jednom popisu nagrađenih ne nalazimo Kovačićevo ime. Poznati su zadaci koje su Wagnerovi đaci rješavali tijekom studija. Od Kovačićevih studijskih radova poznajemo projekt hotela, reproduciran u časopisu *Der Architekt* 1898. godine, koji je među nekolicinom spomenut i u kritičkom komentaru Adolfa Loosa iste godine.²⁷ Loos, naime, komentira dodjelu Rimske nagrade Plečniku, ističući da je razočaran na svim linijama, a napose nagrađenim projektom kupališta u Scheweningenu. Hvali Kovačića i Swobodu među studentima druge godine,²⁸ a za studente prve godine sudi da bi ocjena bila preuranjena. Nadalje hvali nove radove koje su izložili raniji đaci, tada stipendisti na putovanju: Leopold Bauer (u Parizu) i Jan Kotěra, a znamo da Kovačić Baueru u Pariz šalje novac od poststudijske stipendije.²⁹

Nadalje, od studijskih radova poznat je Kovačićev završni rad, projekt carskog ljetnikovca Orianda na Krimu iz 1899. godine. Orianda referira na poznati Schinkelov projekt iz 1838. godine. Kovačićev odabir teme, a napose sam projekt dobivaju na značenju uzme li se u obzir Wagnerov naslon na Semperovu teorijsku misao. Prikaz je estetski stiliziran; čak

Viktor Kovačić, kuća Kornitzer u Zagrebu, Gundulićeva 22, 1902. (foto: Aleksander Laslo 1991)

Viktor Kovačić, the Kornitzer apartment building in Zagreb, Gundulićeva 22, 1902 (photo: A. Laslo)

Viktor Kovačić, kuća Winkler u Zagrebu, Preradovićeva 14, 1903. (foto: Aleksander Laslo 1991)

Viktor Kovačić, the Winkler apartment building in Zagreb, Preradovićeva 14, 1903 (photo: A. Laslo)

je dvaput upotrijebljen naglašeni dekorativni polukružni luk u središnjoj osi (citatno mjesto Wagnerove škole). Ta se strogo simetrična, na uzvisini uz vodu smještena rezidencija, smatra posljednjim Kovačićevim djelom nastalim pod izravnim utjecajem secesije.

Nije valjana Domljanova sumnja u Kovačićevu akademsku kvalifikaciju.³⁰ Studij na Akademiji trajao je šest semestara koje je Kovačić uredno apsolvirao. Temu završnog projekta na trećoj godini svaki je kandidat birao samostalno i projekt je imao težinu diplomskog rada. Posebnog završnog ispita nije bilo, a »Austritts-Zeugnis« nije ispisnica već svjedodžba o završenom studiju (dokument potvrđuje kompletiranje studija, daje opisnu ocjenu završnog projekta).³¹ U tom smislu Schönov navod o nedostatku »formalnih kvalifikacija« za profesuru na zagrebačkoj Visokoj tehničkoj školi može biti valjan samo uz uvjet da je u Zagrebu profesuru na Visokoj tehničkoj školi mogao eventualno preuzeti samo diplomant neke politehnike radi značajne razlike u nastavnim programima akademije i politehnika, kao i trajanja studija – tri, odnosno četiri godine.³²

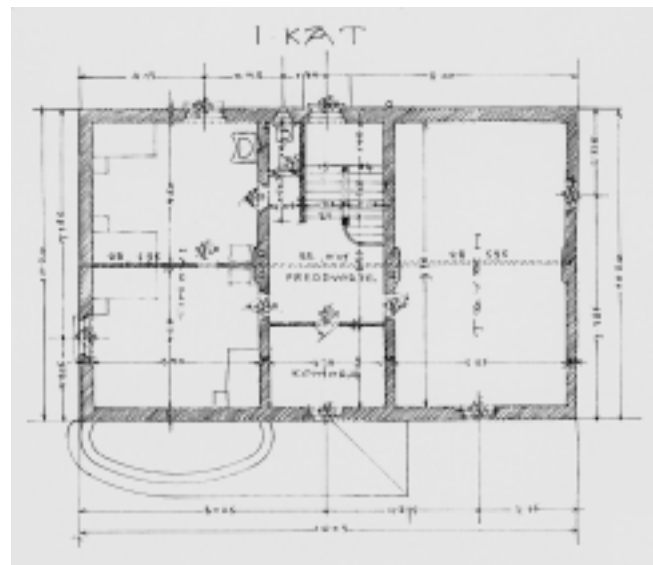
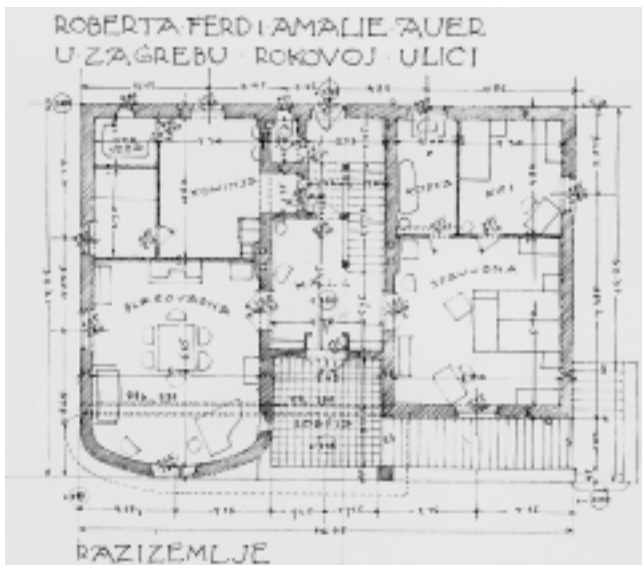
U generaciji 1896/97–1898/99. god. uz Viktora Kovačića Wagnerschule su završili: Hans Kestranek, Franz Matouschek, Rudolf Melichar, Roderich Swoboda i Hugo Wanderley. Leopold Bauer završava 1895/96. Kotěra 1896/97, Plečnik 1897/98. godine.³³ S većinom je održavao prijateljske veze.³⁴

Po povratku u Zagreb 1899. godine, Kovačić je, oboružen novom teorijom arhitekture, počeo odvažno istupati i isticati se u javnosti. Necjelovitost i heterogenost pokreta mlade generacije u nas na prijelazu stoljeća, te raznorodnost područja njihova primarnog interesa razlogom su što ga terminološka tradicija označava kao »modernistički pokret« (inspiriran lite-

rarnom modernom Hermann Barra koja je u to doba inficirala cjelokupnu umjetničku duhovnost). Treba reći da je u to doba pojam moderan značio »...suvremen, aktualan, nov, ali i borba za osobni i socijalizirani individualizam«.³⁵ Kovačić u početku nije prihvaćao nikakvo namještenje već se aktivno pridružio »nezadovoljstvu« modernista. S jednim izložkom; okvirom za Bukovčevo platno, zastupljen je na našem *Ver Sacrum-u*, prvoj izložbi Društva hrvatskih umjetnika – *Hrvatskom salonu* 1898. godine i kao jedini arhitekt surađivao je u izdavanju časopisa *Život*. I upravo po imenima kojima će biti okružen u svom djelovanju; a to su boem i estet – Matoš, dugogodišnji urednik kulturne rubrike *Obzora* – Lunaček, investitori: Frangeš, Tomašić, Auer, itd. Kovačić se pokazao u svoj svojoj pripadnosti »mladima«, a protiv »starih« (u njegovu slučaju to su prvenstveno Kršnjavi i Bollé), koji će ga, međutim, kako će sudbina pokazati, čak nadživjeti.

II. razdoblje – 1900–1910. god. afirmacija

Programi i manifesti javljaju se u trenutku potrebe da se nešto promijeni ili pokrene. Nemoćni osjećaj zatvorenog kruga traži nove zamisli; pojedince, generacije. U razdoblju naše moderne slobodi stvaranja posvećeni su mnogi programatski »izljevi srca«. Časopis *Život* reprezentirao je u to doba novo stremljenje prema kojem jedina granica umjetničkog stvaranja može biti umjetnikova individualnost, sukob s moralom ili određenim zakonima ljepote. Kovačić je već u prvom broju, osim što je dizajnirao časopis, objavio svoje prve pisane retke o razvitku moderne arhitekture u Engleskoj, Francuskoj, Njemačkoj i nabrojio prihvaćene uzore; od Michelangela, Schinke-

Viktor Kovačić, obiteljska kuća Auer u Zagrebu, Rokova 11, 1903.

Viktor Kovačić, villa Auer in Zagreb, Rokova 11, 1903. Plans of ground floor and first floor

la, Sempera do Ruskina i Wagnera. Tekst je revolucionaran, ali Kovačićeva teoretska misao nije izvorna: riječ je o subsumatu Wagnerove *Moderne Architektur* i kapitalnih teza Wagnerova Inauguracijskoga govora na Akademiji.³⁶ Kovačićev članak je revolucionaran po tome što 1899/1900. preuzima i dekretira temeljnu funkcionalističku postavku: *Arhitekti su moguće bili posljednji, koji su spoznali, da je svaki stil produkt svog vremena, da se moderni život ne može kretati među antiknim građevinama (...) Moderna arhitektura zahtijeva logičnost i praktičnost. Logično da građevina bude prama materijalu i konstrukciji komponirana – a praktično, da zaista odgovara potrebama, radi kojih je građena, i milieu-u.*³⁷ U skladu s Wagnerovom tezom o postupnoj smjeni stilova, Kovačić ističe potrebu poštivanja vrijednosti tradicije i naglašava da je arhitektura umjetnost do najsitnijeg svog detalja; koji također mora biti punno oblikovan.

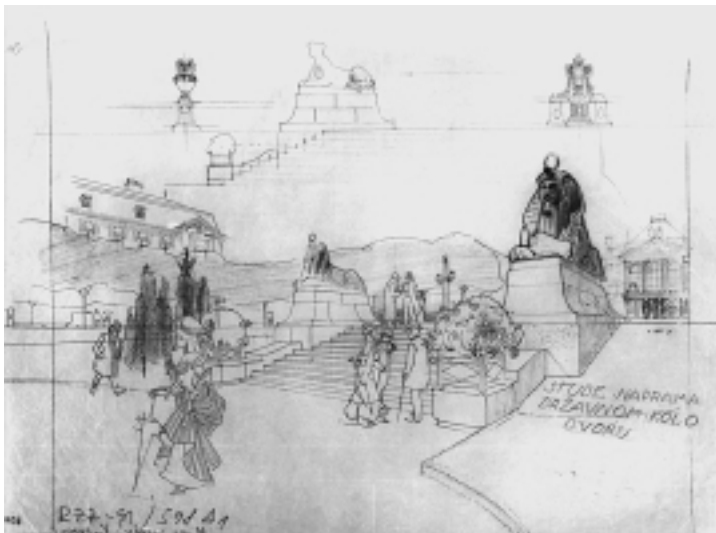
Moderna je, brojnim svojim istupima, dala impuls; oslobodila misao, raširila pismenost i u brojnim novinama pokrenula bučne diskusije i pretresanja važnih i manje važnih tema. »Umjetnost je došla u modu«, zaključit će Josip Horvat portretirajući sudionike.³⁸ O umjetnosti su pisali svi; od Izidora Kršnjavoga do ciničnog Matoša i novonastale regimente novinara, u pravilu nesvršenih studenata, najbolje predstavljenih u liku i djelu Vladimira Lunačeka, koji je do posljednjeg svog teksta sustavno popularizirao domaće likovne stvaratelje.³⁹ U tom svom startnom razdoblju i Kovačić se ponajprije afirmirao svojim tekstovima,⁴⁰ sudjelovanjem na izložbama⁴¹ i natječajnim radovima.

Moderna je značila orijentaciju prema Europi, povezivanje s njom i uključivanje u tokove njezina razvoja, što je sukladno Pozzetovoj tezi da je Wagner svoje mitteleuropske učenike

obrazovao u poklisare nove arhitektonske misli.⁴² Kovačićeva pozicija u Zagrebu analogna je Kotěrinou u Pragu (Plečnik je djelovao u Ljubljani tek od dvadesetih godina). Ljubo Babić vjerojatno točno kaže kad piše da je Kovačićev programatski tekst pun općenitih i općih zasada,⁴³ ali je činjenica da se Kovačić, jedini arhitekt među književnicima i likovnjacima, osjetio pozvanim istupiti sa svojom generacijom, afirmirati poziv umjetnika graditelja, tim više što je već ranije bio svjedok sukladnim strujanjima u Beču.

Kovačić ne zastupa samo novi arhitektonski stil nego iz temelja nov pristup zvanju. Poziv arhitekta poziv je umjetnika koji mora odgovarati zahtjevima svog vremena (i u materijalu i u konstrukciji), a građevni poduzetnici; »paliri i tesari«, iako »kod nas stvaraju kapital«,⁴⁴ mogu zidati tek osrednja šablonska rješenja. Naglašavajući osobnu odgovornost, nametnuo je nov moral u arhitekturi. Njegov zahtjev da se svako građevno pitanje javno raspravi i da se za značajnije građevine obavezno raspiše arhitektonski natječaj, u početku se činio nemogućim, jer su u pravilu takve građevine podizali konzervativni arhitekti, nerijetko iz inozemstva. No, zahvaljujući Kovačićevoj upornosti, ali i uvjerljivom talentu, uskoro su se stvari počele mijenjati.

U Kovačićevoj ostavštini nalazimo pisma kolega iz Wagnerove škole, koji su se početkom stoljeća raspršili »od Düsseldorfa do Petersburga i od New Yorka do Zagreba«;⁴⁵ Bauer, Kotěra, Kestranek, Matouschek... U ožujku 1903. u Beču je održana osnivačka sjednica austrijskog saveza arhitekata, kojoj su bili prisutni brojni polaznici škole, o čemu je Kovačića iscrpno izvijestio Jan Kotěra iz Praga. Godine 1905. Kovačić kod nas organizira naprednu strukovnu udrugu – *Klub hrvatskih arhitekata*, koji je imao zadatak brinuti o interesima i

Viktor Kovačić, studija za natječajni projekt uređenja Tomislavova trga u Zagrebu, izgled stuba prema Glavnom kolodvoru 1905. godine. U pozadini crteža vidi se stambena uglovnica Emila Eisnera, Kovačićevo ostvarenje iz 1901–03.

Viktor Kovačić, a study for the competition of King Tomislav square in Zagreb, 1905. Stairs leading to the main railroad station. In the background the Eisner building designed by Kovačić and built 1901–3.

Viktor Kovačić, studija za gradnju dvorane pjevačkog društva »Kolo« na Mažuranićevu trgu u Zagrebu, 1905.

Viktor Kovačić, study for »Kolo« music society concert hall, Mažuranić square, Zagreb 1905.

dignitetu struke, posebno o autorskim pravima arhitekata. Suosnivači Kluba su još jedan Wagnerov učenik, kasniji profesor zagrebačke Obrtne škole – Vjekoslav Bastl; jedan Lunztov učenik, kasnije također profesor Obrtne škole – Stjepan Podhorsky; jedan suradnik Maxa Fabianija i glavni arhitekt u Gradskom građevnom uredu, kasniji prvi rektor Visoke tehničke škole – Edo Schön; te Hasenauerov i Schmidtov učenik, kasniji glavni zemaljski konzervator – Ćiril Metod Iveković; dakle, tadašnja i buduća domaća arhitekturna krema; kako po edukaciji, tako po trenutnoj profesionalnoj poziciji. Iako je bio u dobrim odnosima s Društvom hrvatskih inženjera i arhitekata, Klub je strogo lučio projektiranje od izvedbe te su njegovi članovi mogli biti samo visoko obrazovani kreativni graditelji, a nikako – građevni poduzetnici.

Kovačićev je položaj u praksi bio težak. Većinom je radio na izmjenama postojećih zgrada. U razdoblju 1902–1904. god. takve je zadatke dobivao posredstvom arhitekta Josipa Markovića. Tako je npr. projektirao pod Carneluttijevim imenom stambenu zgradu dr. Oskara Kornitzera u Gundulićevoj 22 (1902. g.); pregradnju prizemlja i nadogradnju kata stambene zgrade dr. Eugena Winklera u Preradovićevoj 14 (1902/03. g.).⁴⁶ Radio je stambenu zgradu Ivančan u Boškovićevoj 10, te na nekim dogradnjama u Hatzovoj. Gradnje iz te epohe malo su poznate, jer ih je sam Kovačić izbjegavao spominjati. Razlog treba tražiti u mučnim prilikama i zadacima, koji mu nisu dopustili da slobodno ostvaruje vlastite zamisli. Kad je Marković otišao u Južnu Ameriku, Kovačić je doslovce životario. Sljedeće godine nalazimo ga na adresi Palmotićevo 22, gdje je ponovo pokušavao samostalno raditi.

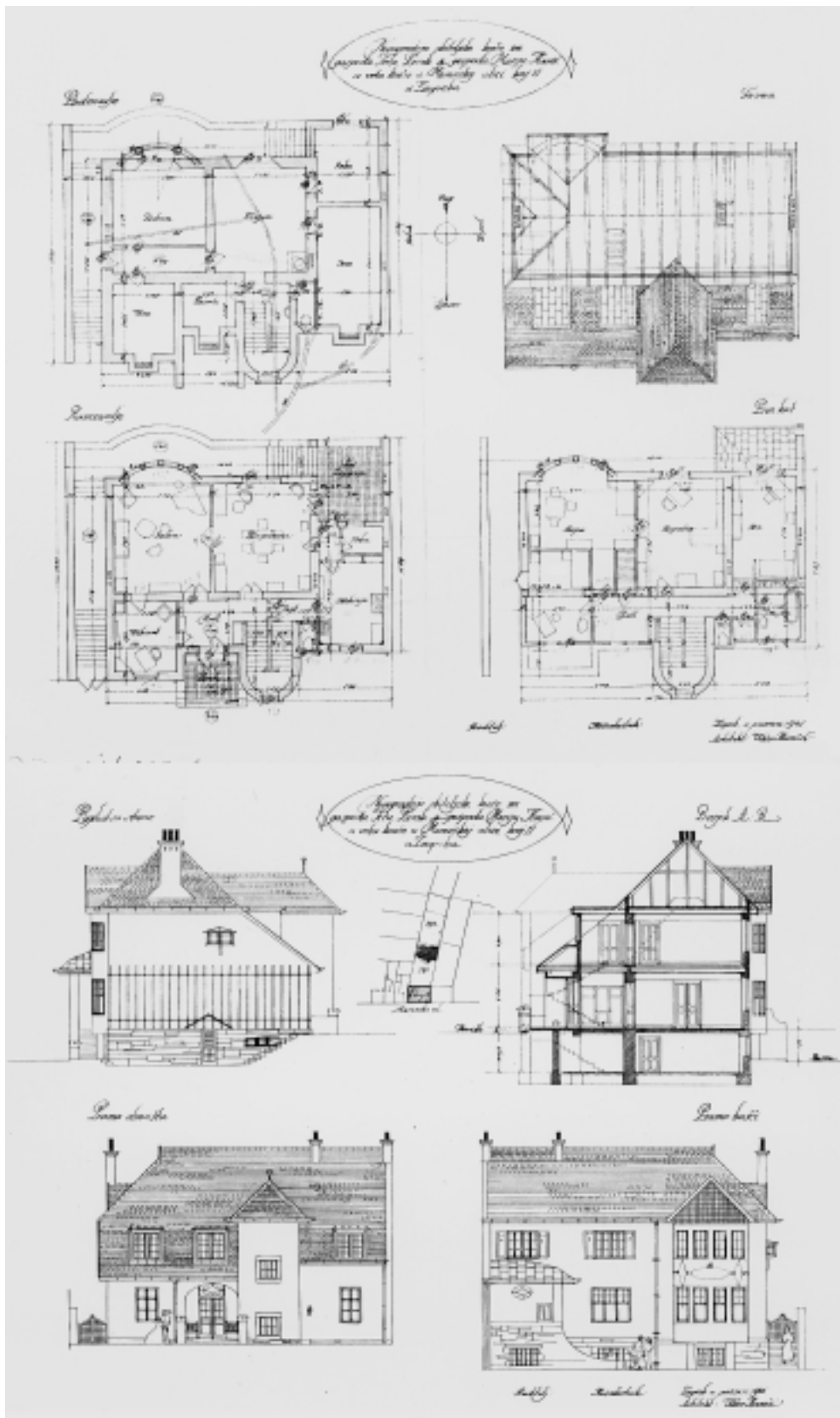
Što je drugo Kovačiću preostalo nego da radi crteže i priželjuje javne natječaje na kojima bi mogao pokazati svoj izuzetan

talent i ljubav prema arhitekturi. Iz tog vremena datira sačuvan perspektivni prikaz »dvorane za pjevanje 'Kolo'« s tektoničnim lukovima trijema i dominantnim wagnerovskim polukrugom u funkciji svoda; crtež vojničkih grobova; skica za spomenik na moru; studija paviljona za Zemaljsku gospodarsku izložbu, projekt kazališta u Osijeku...⁴⁷ Na natječaju 1902/03. god. za zgradu Hrvatsko-Slavonske hipotekarne banke na Zrinjevcu Kovačićev je projekt dobio otkup.⁴⁸

U prvim godinama ovoga stoljeća Kovačić je upoznao svoje prve prave klijente, često – prijatelje. Godine 1903. radio je na brijev naslonjenu, vješto komponiranu i skladno uravnoteženu obiteljsku kuću Ferdinanda i Analijske Auer.⁴⁹ Njezina diskrecija i originalni tlocrt posebno su pohvaljeni u Lunačekovu feljtonu *Moderne građevine u Zagrebu*.⁵⁰ Godinu kasnije, na zemljištu kod Rokova groblja, gradio je atelijer slikara Roberta Auera,⁵¹ kojemu je 1905/06. god. prigradio stambeni dio.

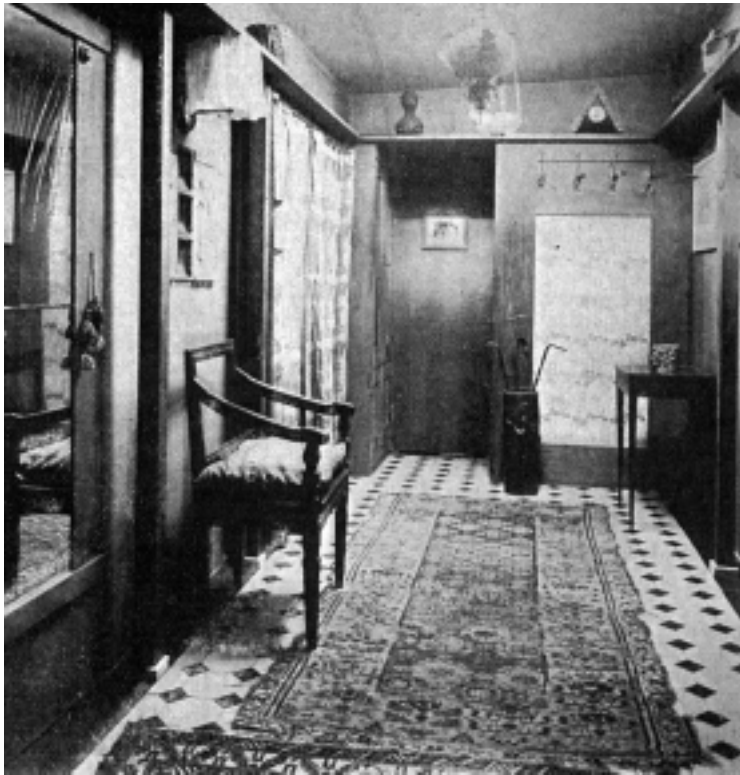
U umjetnosti, pa tako i arhitekturi, osobne su veze često važnije nego što mislimo. Osim što nama povjesničarima služe pri snalaženju na prostorno-vremenskim koordinatama, samim umjetnicima daju osjećaj da nisu sami. One su ujedno »kratice dubljih i općijih veza«⁵² koje su nam ovom prilikom osobito zanimljive.

U tom kontekstu vrijedno je istražiti poznanstvo Kovačića i Loosa, podrobnije činjenicama dokumentirano u tekstu Tihomila Stahuljaka.⁵³ Loos se 1897. vratio iz Amerike i od tada počeo u bečkim novinama objavljivati angažirane tekstove o tekućim događanjima. Njihovo poznanstvo iz tog razdoblja dokumentirano je spomenutom Loosovom pohvalom Kovačićeva rada na godišnjoj izložbi Wagnerove škole, ali je Ko-

Viktor Kovačić, obiteljska kuća Perok i Kavić u Zagrebu, Masarykova 9/1, 1905–06, tlocrti, presjeci i pročelja

Viktor Kovačić, the Perok/Kavić building in Zagreb, Masarykova 9/1, 1905–6. Plans, sections and facades

Viktor Kovačić, vlastiti stan u potkrovlju kuće Oršić u Zagrebu, Masarykova 21, 1907, predsoblje (foto: Rudolf Mosinger 1913)

Viktor Kovačić's private apartment in the mansarde of the Oršić apartment building, Masarykova 21, 1907. The vestibule (photo: R. Mosinger 1913)

vačić sigurno iz tiska poznao Loosove kritike arhitekture. Nadalje, Kovačić je cijeloga života posjećivao Beč; studirajući i skicirajući novoizgrađenu arhitekturu. Godine 1905. ondje je fotografirao poznanike. Vrlo je vjerojatno da i tri postojeće fotografije Loosa potječu iz tog razdoblja. Do kakvog je utjecaja ideja i stavova ovdje moglo doći? To je svakako ono protivljenje ornamentu kao frazi. To je traženje ponovnog uvođenja obrta i mogućnost izbora iz vrhunske građe, a ne imitacija i stereotipa. Loosov opus vrlo je nalik Kovačićevu: tri velike realizacije, tridesetak kuća, pedesetak stambenih uređaja, tri dizajna nadgrobnih spomenika, ali i više od trideset uređenja lokala. Sve u svemu – 128 ostvarenja među 253 katalogizirana projekta.⁵⁴ U biografijama im je zajednički rad na pregradnjama, što nijedan od njih nije volio isticati. Za te su primjere projektirali samo fiksni namještaj, a pokretni su, što vidimo i iz Kovačićeva arhiva, birali i kombinirali iz gotove ponude bečkih radionica. Njihovi veliki projekti i urbanistički prijedlozi ostali su uglavnom bez realizacije. Ipak, Loos i Kovačić dokazuju paralelnim djelovanjem u umjetnosti tog vremena da je postojao izbor povijesno mogućih načina mišljenja i rada.

Nije jasno zašto Kovačić po povratku sa studija nije regulirao svoj status Ovlaštenog civilnog arhitekta kao što su to učinili npr. Bastl ili Lubynski (potonji sa pet završenih semestara Tehničke visoke škole u Karlsruheu), jer završeni studij i potrebna stručna praksa to su mu omogućavali. Čini se da je

to pitanje riješio tek 1905. nakon traženja i osobnog preuzimanja duplikata završne svjedodžbe bečke akademije,⁵⁵ a kada nastaju i spomenute portretne fotografije Adolfa Loosa.

Po Kovačića bolji vjetrovi počeli su puhati 1905. godine. Na prvom našem javnom natječaju za regulaciju zagrebačkog trga preko puta Glavnog kolodvora te na beogradskom natječaju za zgradu Rossije Foncijer (kasnije hotel »Moskva«) na Terazijama, Kovačić je dobio prve nagrade. Nijedan projekt nije izveden, no Kovačićevom se zaslugom smatra očuvanje prvotnoga nivoa Tomislavova trga s pristupnim stubištima, u nešto skromnijoj verziji od predložene. Glavni juror beogradskog natječaja Otto Wagner dao je nagradu Kovačiću, ali je raspisivač nakon konzultacija u Petrogradu realizaciju povjerio lokalnom arhitektu.⁵⁶

Iste 1905. godine radio je dvorišnu, sa tri strane slobodnu jednokatnu obiteljsku kuću Perok-Kavić u Masarykovoju ulici 9. Svaka je vizura drukčija, a vlasniku je funkcionalnom razdiobom etaža omogućeno dijeliti privatnost od kućne ekonomije i gostoljubivih reprezentativnih prostora. Kvalitete te kuće ubrzo su, nažalost, demantirane prigradnjom najamne višekatanice.⁵⁷ Godine 1906. gradio je i stambene trokatnice – blizance: Oršić i Divković, Masarykova 21 i 23, fasade kojih je vješto rastvorio karakterističnim erkerima, pomalo još u duhu secesije. Umjesto honorara za projekt, na doživotnu je upotrebu dobio mansardu na broju 21. Tu je znalacki uredio vlastito gnijezdo, svojedobno ocijenjeno kao

najukusniji stan u Zagrebu, u kojem je otmjeno, ležerno, jednostavno i koloristički skladno odabrana i postavljena svaka sitnica. Fotografije njegova stana objavljene su kasnije u prestižnom listu za književnost i umjetnost.⁵⁸

Kovačića su posebno zanimali unutarnja arhitektura i unijeće dekoriranja, o kojima je u društvu često držao prigodna predavanja. Prostor bi ponajprije vješto razdijelio; ugrađenim ormarima, nišama, kaminima, a potom bi kombinirao tepihe, tapete i zastore, gotovo pokušstvo, rasvjetna tijela, veće i manje umjetnine. U iščekivanju zahtjevnijih zadataka osuvremenio je i navikama stanara prilagodio stanove mnogih dobrostojećih zagrebačkih obitelji.

Pa iako je ostvario svoje prve gradnje i osvojio nagrade na javnim natjecanjima, Kovačića će njegovi protivnici i dalje klevetati. Godine 1906. Kršnjavi o njemu piše da doduše: »... ima dobrih ideja i ukusa, ali je ljenčina, koja se ne uči niti radi ustrajno nego po kavanama pripovjeda koliko je vrijedan«.

Sukob sa »starima« kulminirat će iste godine na pitanju rušenja Bakačeve kule. Kovačić je još za studija topovima htio rušiti neogotičke, po njemu bezvrijedne tornjeve Bolléove katedrale. U to doba, u skladu s Wagnerovim učenjem o važnosti regionalne tradicije, uključujući k tome i *genius loci*, Kovačić je prepun entuzijazma istraživao graditeljske spomenike Zagreba, protiveći se zahvatima koji u ime »*potpune stilske čistoće*« mijenjaju njihov izvorni karakter, tumačeći kako njihovo zadržavanje ne kolidira interesima gradskih vlasti da Zagreb transformiraju u moderan veliki grad. Smatrajući da umjetnik treba ne samo stvarati nove oblike već i ponavljati stare u novim kombinacijama, dolazio je više puta u sukob s Bolléom.

S argumentom da je stara i zapuštena, gradske su vlasti – na čelu s Khuenom Hedervaryjem i onodobnim ministrom kulture Izidorom Kršnjavim – godine 1906. nakanile srušiti Bakačevu kulu i zid pred katedralom kako bi pogled na slobodno restauriranu prvostolnicu bio – nesmetan.⁵⁹ Kaptolski je trg tako izgubio stari, a nije zadobio zaokružen nov izgled. Kad se uvidjela pogreška, pod pritiskom javnosti i Kovačićevih kritika u tisku,⁶⁰ najučestalijih i najargumentiranijih koje je ikada objavio, i akcija posredovanjem Kluba arhitekata, raspisan je 1908. god. javni arhitektonski natječaj za regulaciju Kaptola,⁶¹ aktualan eto do danas.⁶² Treba naglasiti da je tom prilikom Kovačić pokrenuo široku kampanju i obratio se međunarodnim autoritetima; pismom npr. tražio je podršku Adolfa Loosa.⁶³

Kovačićevom je radu pod motom »*Atrium ecclesiae– forum populi*« dodijeljena prva nagrada. Drugu je nagradu dobio Stjepan Podhorsky, a treću Dionis Sunko u Hamburgu.⁶⁴ Za regulaciju Kaptola i susjednih ulica ponudio je Kovačić: srušeni zid pred katedralom zamijeniti arkadnim zidom; sa ili bez kule u sredini. U kuli bi se, odabere li se ta alternativa, uredio mauzolej narodnih junaka Zrinskoga i Fankopana.⁶⁵ Prilaz s južne strane nakanio je zatvoriti kulom, na mjestu nekadašnjih »vrata«. Do nje bi se dolazilo iz Vlaške, Bakačeve i ulice Pod zidom. Srednjim bi otvorom prolazila kola, a postranskim stubištem – pješaci. Na platou bi se nalazio spomenik, npr. Nikoli Zrinskom, kao branitelju kršćanstva pred Turcima. Marijin kip bi se premjestio, jer smeta koncepciji

trga. Uz sjeverni zid, paralelno sa crkvom, zamislio je podići zgradu za nadbiskupsku knjižnicu, arhiv i riznicu, a kao ulaz upotrijebio bi se stari portal prvostolnice. Sadnjom drveća Kovačić zatvara trg i sa sjeverne strane. Okolne ulice regulira tako da im zadržava smjerove, ali ih proširuje i dovodi u sklad sa cjelinom. Svjesno pojačava duhovno i povijesno značenje trga, međusobno diferencirajući prostore s velikim osjećajem za mjeru i proporcije.

Na čelu žirija 1908. god. bio je znameniti povjesničar umjetnosti, profesor Visoke tehničke škole u Dresdenu – Cornelius Gurlitt, koji je, uz Josefa Stubbenaa i Camilla Sittea pionir nove znanstvene discipline – urbanistike. Gurlitt je stao na stranu Viktora Kovačića i njegovom projektu dodijelio prvu nagradu. U žiriju je sjedio i Iso Kršnjavi koji se toga puta morao suglasiti s Kovačićevim stavom koji umjesto lažne reprezentativnosti logično i s poštovanjem nadgrađuje historijske vrijednosti.

Iako je 1910. god. Kovačić izradio i postnatjecajnu studiju, u praksi se ništa od toga nije provelo. Dapače, uslijedilo je rušenje obližnjeg Dolca, a s isprikom nedostatka sredstava godinama se preskakalo hvaljeno Kovačićevo rješenje.

Često navođen Matošev tekst iz 1908. god. spominje Kovačićev uspjeh na natječaju za Ugarsku državnu stipendiju te četiri nagrade do natječaja za uređenje Kaptola. Kovačić je do tada doista postigao prve plasmane na natječaju za uređenje Tomislavova trga (1905. g.), za zgradu Rossija Foncier u Beogradu (1905. g.) te otkupe za zgradu Hrvatsko-Slavonske zemaljske hipotekarne banke na Zrinjevcu (1903. g.) i za Zemaljsku vladinu zgradu – Saborsku palaču na Gornjem gradu (1907. g.).⁶⁶ Činjenice o natječaju za Tomislavov trg još nisu posve razjašnjene, no preostala tri natječaja po svom su karakteru doista bili međunarodni.⁶⁷

Da je u to vrijeme bio priznata i poznata javna osoba, potvrđuje i sudjelovanje u 1909. godine aktualnoj anketi o postavu Spomenika Strossmayeru. Pripremini »*odbor zagrebačkih gospođa*« anketu je razaslao svim zagrebačkim kulturnim ustanovama i organizacijama te pojedinim važnim osobama, a od arhitekata: Ćiril Metodu Ivekoviću, Hermannu Bolléu,⁶⁸ Vjekoslavu Bastlu,⁶⁹ Viktoru Kovačiću... Iako u svom odgovoru analizira više mogućnosti, Kovačić se zalaže za današnju poziciju; između Akademije i Kemijskog instituta, i svadljivim se tonom prepire s komisijom.⁷⁰

Na natječaju za crkvu Sv. Blaža 1908/09. god. Kovačić je ponovo prvonagrađeni. Radi detaljnih studija za tu crkvu i nadalje aktualnu regulaciju Kaptola godine 1909. dulje je vrijeme boravio u Italiji,⁷¹ navodno na nagovor Kršnjavoga i o državnom trošku, gdje su na njega posebno jak dojam ostavile bizantske građevine.

Stekavši priznanje na natječaju za Kaptol, Kovačiću je 1909. god. povjerena regulacija Rokova perivoja koji je trebalo osposobiti za izgradnju. Kao i uvijek, Kovačić zadatak smješta u širi urbani kontekst i u podnožju brijega sugerira proboj ulice paralelne Ilici, kojoj u to vrijeme zbog njezine »nerepresentativnosti« prijete rušenja. Kovačić se s Hugom Ehrlichom (r. 1879. g.) zblžio na natječaju za novu vladinu palaču na Markovu trgu 1907. godine, na kojem je njegov rad dobio otkup, ali je izostanak veće nagrade i izvedbe Kršnjavome zamjerio i putem novina.⁷²

Viktor Kovačić (konstruktor ing. Milan Čalogović), crkva Sv. Blaža u Zagrebu, Deželićev prilaz / Primorska, 1910–13. (foto: Rudolf Firšt 1925)

Viktor Kovačić, church of Saint Blasius, Zagreb, Deželićev prilaz/Primorska, 1910–1913 constructed by ing. M. Čalogović after Kovačić's project awarded the first prize in competition 1908–9 (photo: R. Firšt 1925)

III. razdoblje – 1910–1915. god. – zamah

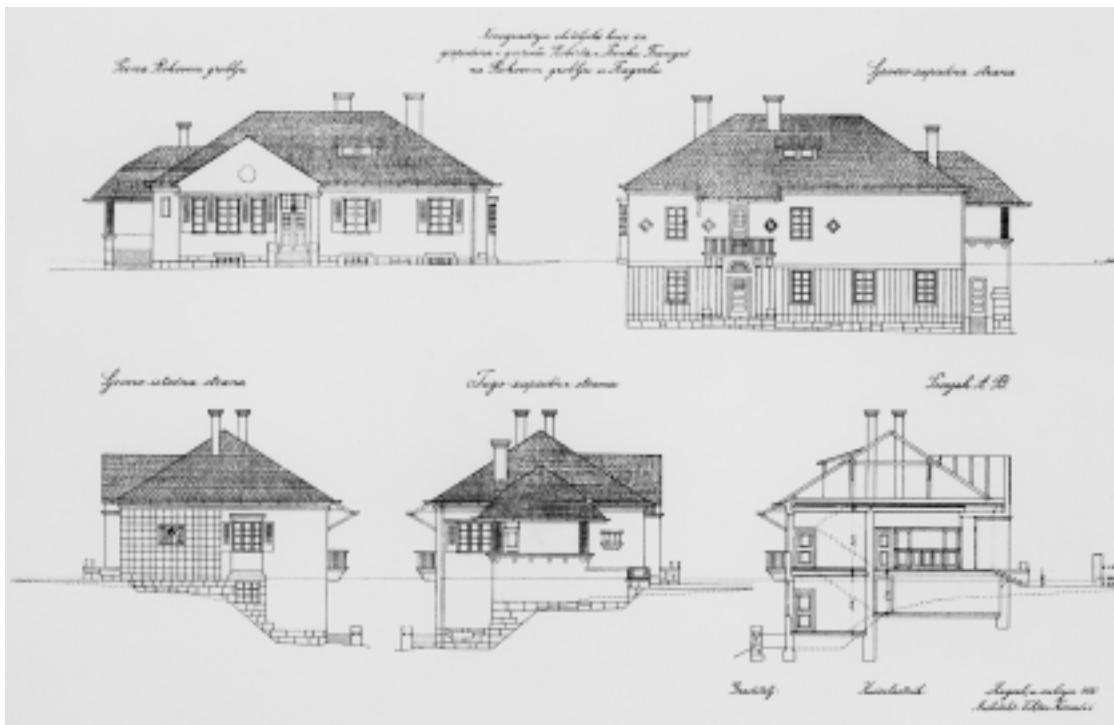
Združeni rad s Ehrlichom svakako je za Kovačića stvaralački bilo najplodnije razdoblje u koje je zakoračio pun poleta i samopouzdanja nakon kaptolskog natječaja, s naručenim izvedbenim nacrtima za crkvu Sv. Blaža. Zajednički atelijer »Kovačić i Ehrlich« isprva je bio u Kovačićevu stanu, a potom su unajmili prostorije u Radićevoj ulici 32.

Na početku te suradnje realizirano je uređenje Jezuitskog trga kao intimnog trga s bazenom i Roksandićevom skulpturom.

Godine 1911. započela je izgradnja centralne crkve Sv. Blaža.⁷³ Da nije zazirao ni od smjelih tehničkih zahvata, Kovačić je pokazao presvodivši građevinu velikom armiranobetonskom kupolom (promjera oko 18 metara), prvom takve vrste u nas, koju je konstruirao inženjer Milan Čalogović.⁷⁴ Upoznavši ravenske originale, Kovačić se osmjelio napraviti potpuno suvremenu građevinu. Kompozicione kvalitete njegove zamisli logična su nadopuna urbanističkog zahtjeva lokacije. Jednostavno komponirani volumen obogaćuje izbor materijala: kamen na jakom postamentu i odvojenom kampanilu te glatka obična žbuka na ostalim dijelovima crkve i župnog dvora. Kovačić obrazlaže da »glavni ures crkve mora da je dojam jednostavnog soliditeta«.⁷⁵ Tijekom grad-

nje, oko 1913. god. Kovačiću je zbog prekoračenja rokova izuzeto vođenje nadzora i povjereno arhitektu Rudolfu Lubynskom. Rat je spriječio dovršenje crkve prema prvobitnoj zamisli, pogotovo unutrašnjosti, a žrtvovana mu je i bakrena obloga s glavne kupole.

U istom razdoblju nastalo je nekoliko ponajboljih Kovačićevih vila. Njegovi investitori Frangešovi bili su sudionici moderne; Robert kao kipar, a Ženka kao prevoditeljica.⁷⁶ Svako je mjesto u volumenu njihove ugodne vile na Rokovu perivoju 2 (1910/11. g.) neponovljivo; asimetrično, ali izvrsno uravnoteženo. Prema ulici to je skrovita prizemnica, prema vrtu vješto dekorirana katnica. Razigrani krov i kosina zabata dinamiziraju cjelokupni dojam. Pojedini su dijelovi stupnjevitostaknuti; lođa, balkon, polukružne ispupčene prozorske niše. Mjestimice se unutarnji i vanjski prostori spretno prožimaju; od rastvorenog dnevnog boravka i blagovaonice, preko lođe stubama do ukroćenog vrta s biranim cvijećem, raslinjem i skulpturom. U unutrašnjosti su izuzetno organiziranom komunikacijom tri spavaonice s kupaonicom potpuno odvojene od raskošnih salona, a ovi opet od kuhinje, podruma i soba služinčadi. U toj je kući uglavnom očuvano i izvorno uređenje unutrašnjosti; kutni ulazi u reprezentativne prostore i njihova drvena oplata.

Viktor Kovačić, obiteljska kuća Frangeš u Zagrebu, Rokov perivoj 2, 1910–11.

Viktor Kovačić, *Frangeš villa, Rokov perivoj 2, Zagreb, 1910–11. Section and facades*

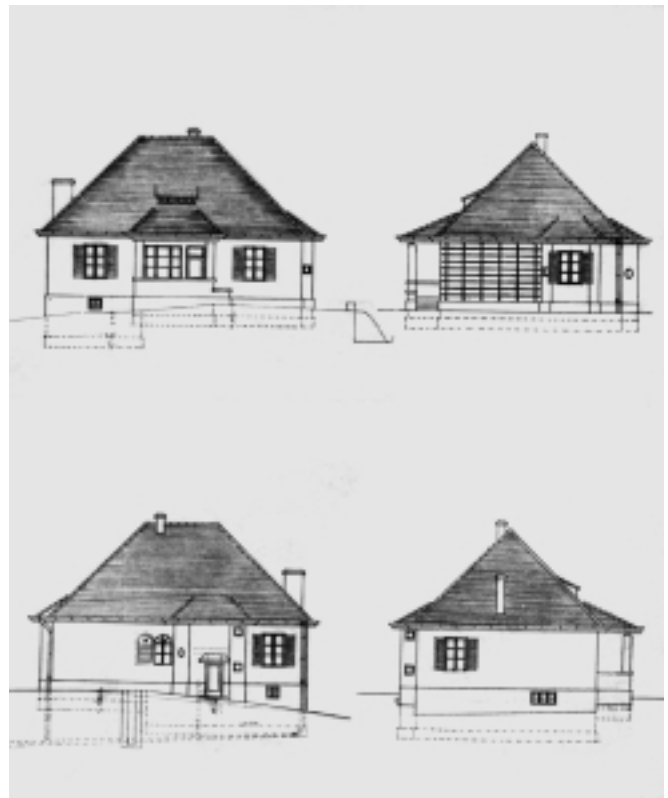
Viktor Kovačić (u suradnji s Hugom Ehrlichom), kuća Lustig u Zagrebu, Kumičićeva 10, 1910–11.

Viktor Kovačić, (with H. Ehrlich), *Lustig apartment building, Kumičićeva 10, 1910–11. Study of perspective and facades*

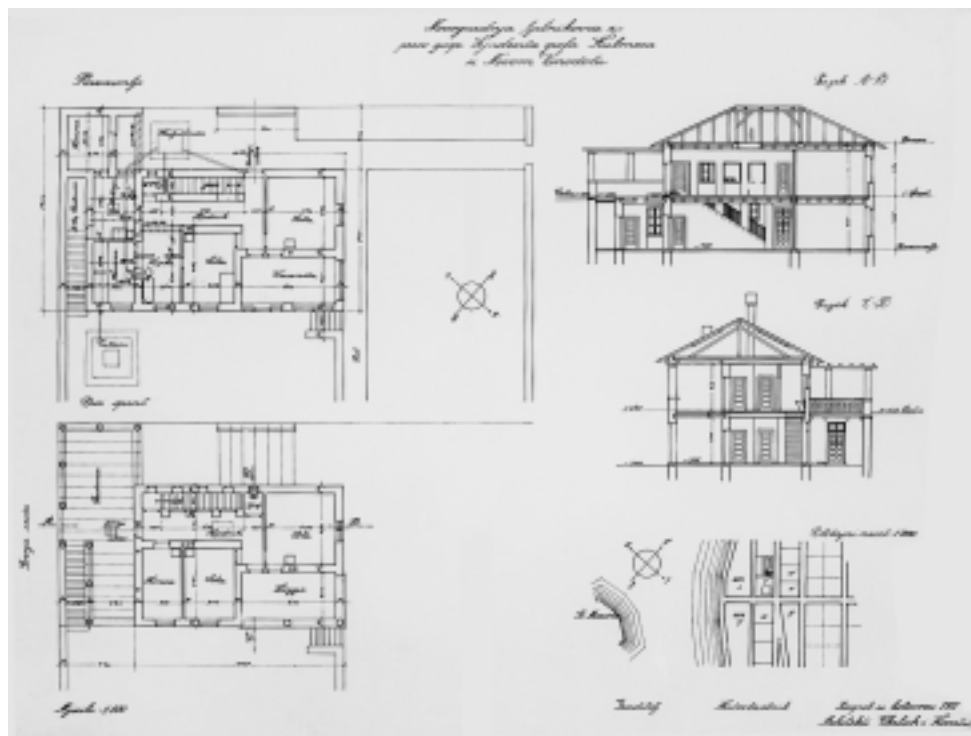
Viktor Kovačić, kuća Lustig, ulazni portal (foto: Rudolf Mosinger 1913)

Viktor Kovačić, Lustig apartment building in Zagreb. Entrance portal (photo: R. Mosinger 1913)

Viktor Kovačić u suradnji s Hugom Ehrlichom, neizvedeni projekt obiteljske kuće Josipa Cika u Zagrebu, Jurjevska ul., 1911. Tlocrti, presjek i pročelja

Viktor Kovačić, (with H. Ehrlich), unrealized project of the villa Cik in Zagreb, 1911. Plans, section and facades

Viktor Kovačić u suradnji s Hugom Ehrlichom, ljetnikovac grofa Ljudevita Kulmera u Novom Vinodolskom 1911, tlocrti, presjeci i položajni plan

Viktor Kovačić, (with H. Ehrlich). Seaside villa of count Ljudevit Kulmer in Novi Vinodolski, 1911. Plans, sections and position plan

Viktor Kovačić (konstruktor inž. Alois Thim), portal zasunske komore Gradskog vodovoda na Tuškancu (Jabukovac) u Zagrebu, (1912)

Viktor Kovačić, (Constructor ing. A. Thim) Portal of the Waterworks, Tuškanac (Jabukovac) in Zagreb, 1912

Godine 1910/11. nastala je jednokatna vila Vrbanić u Kovačićevoj ulici 2.⁷⁷ Volumen je još razigraniji; stupnjevito uvučeni i istaknuti dijelovi sugeriraju dinamiku unutrašnjosti. Visoko je prizemlje namijenjeno reprezentaciji; uz ulazni hal i ured dominantni su salon i blagovaonica, preko lođe povezani s prostorom vrta. Na katu su spavaonice sa studiom, kupaonicom, garderobom, manjom lođom i terasom. Raznoliki su otvori ponovno znalački komponirani na fasadama koje završavaju strmim krovom. Osnovni je korpus te vile do danas sačuvan – intaktan.

Tri godine kasnije Kovačić je gradio jednostavniju jednokatu vilu Čepulić u Jurjevskoj 63a,⁷⁸ s dvostrukom komunikacijom među etažama – vanjskom, s južne i sjeverne strane i unutrašnjom. Raskošni *piano nobile* velikim se istovrsnim otvorima reprezentativno rastvara južnoj vrtnoj strani. Nejednaki ritam prozora soba na prvom katu, tik ispod kosog krova, poput friza završava fasadu. Taj motiv srest ćemo ponovno na stambenoj zgradi Ede Francka na Mažuranićeve trgu.

Novogradnja jednokatne obiteljske kuće Breyer na Tuškancu 17 datira iz 1914. godine. Volumeni su riješeni prožimanjem. Ulična zapadna fasada strogo je simetrična, dok su južna i sjeverna ispresijecane odnosima horizontala i vertikala. Osim naglašenog ulaznog dijela, zgrada ima izdvojeno dugačko istočno krilo.

U Novom Vinodolskom 1911–1914. god. Kovačić je podigao u krajolik sraslu omanju jednokatu vilu Kulmer, s ugao- nom lođom, ponovljenom na kućama Lustig i Franck te povećom »*predvericom*«⁷⁹ (terasom) na katu.

Nakon dvostrukih kuća u Masarykovej ulici, Kovačić se ponovno, ovaj put na rubu Donjeg grada, susreo s temom najamne stambene višekatnice. Rješavanje ugaone kuće u Kovačićevu opusu nije osamljena tema. U trokatnoj kući Lustig snažnog kockastog volumena, na uglu Kumičićeve i Mihanovićeve ulice⁸⁰ zrcalno je komponirao odnos fasada, ali tako da je na istočnoj strani, koja ima prozorsku os više, dublirao prvu rastvorenu, bogato rasvijetljenu os, dok je uz susjedne objekte postavio simetrične erkere. Konceptija je zgrade jasna – fasade su glatke, jednolikog ritma otvora. Četverokrako je stubište smješteno u sredinu zgrade, a na svakom se katu nalaze po dva četverosobna stana s međusobno povezanim sobama na uličnoj strani (u neke od njih ulaz iz hodnika nalazi se u kutu prostorije, na način već viđen u vili Frangeš). Sobe su potpuno odvojene od pomoćnih prostorija smještenih oko svjetlika na dvorišnoj strani. Ta je kuća prototip za dvije uglovnice Hrvatske banke za promet nekretninama u Mihanovićevoj 14 i 20, kao što su i kuće Oršić-Divković kompozicijski obrazac za kuću Ehrlich u Kumičićevj 2.

Kovačić je 1912/13. god. gradio trokatnu stambenu zgradu odvjetnika dr. Ede Francka na uglu Mažuranićeva trga i Hebrangove ulice.⁸¹ Kuća je inicirala mikroregulaciju s predvrtovima duž istočnog poteza Mažuranićeva trga.⁸² Unaprijed sputan zahtjevom investitora da zgradu oblikuje poput firentinskog palazza, Kovačić je uspio stvoriti suvremenu stambenu kuću. Izvana to je voluminozan završetak donjogradskoga bloka, s rustikom u prizemlju, plastičnim balkonima na svakoj od fasada, simuliranim arkadama u zoni prvog kata te pravim i slijepim u zoni ispod naglašene strehe. Iznutra to

Viktor Kovačić, rezidencija bana Tomašića u Zagrebu, salon (foto: Rudolf Mosinger 1913)

Viktor Kovačić, governor's residence in Zagreb. Drawing Room (photo: R. Mosinger 1913)

Viktor Kovačić u suradnji s Hugom Ehrlichom, pregradnja rezidencije bana dr. Nikole Tomašića u Zagrebu, Hebrangova 17–19, 1912–13. (foto: Damir Fabijanić 1991)

Viktor Kovačić, (with H. Ehrlich), reconstruction, alterations on facade and interior decoration of the Governor's residence, Habrangova 17–19, Zagreb, 1912–13 (photo: D. Fabijanić 1991)

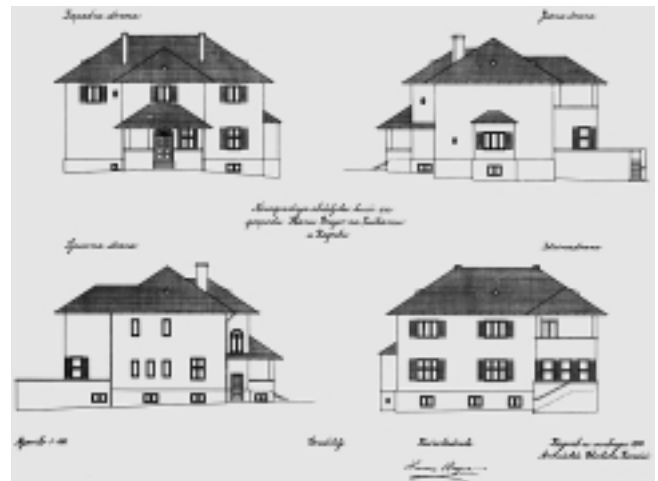
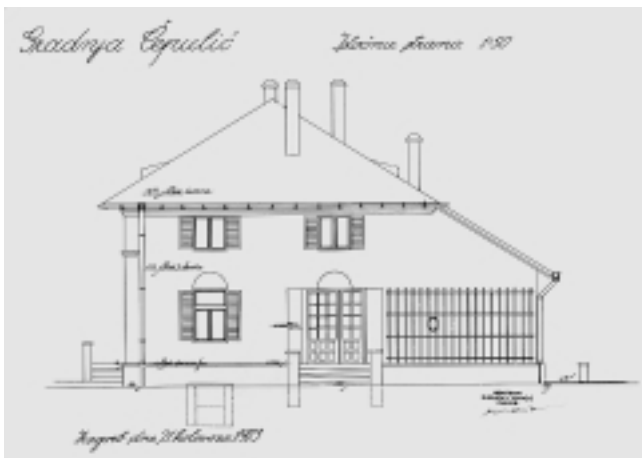
je zgrada suvremenog tlocrtnog rješenja s po tri stana na etaži i dva odvojena stubišta. Sobe ponovno gledaju na ulicu, a pomoćne prostorije na svjetlike i dvorište. Građevina poštuje zahtjev iskrenosti materijala i konstrukcije, a zadana renesansna elegancija dočarana je proporcijama. Svojedobno je ta zgrada smatrana »najljepšom u Zagrebu«.

Oko 1913. god. Kovačić je radio i na opsežnijim pregradnjama; stambene dvokatnice bana, političara i pisca dr. Nikole Tomašića, aktivnog nakladnika u doba moderne, u Hebrangovoj 17–19 te palače Kušević na uglu Ćirilometodske 3 i Kuševićeve 1. Na Tomašićevoj je, do tada dvojnoj zgradi, preoblikovano pročelje s portalom i preuređena u cijelosti unu-

trašnjost vlasnikova stana. Pregradnja barokne palače Kušević rađena je zajedno s Ehrlichom. Dokinuta je izvornost postojećega, a dograđena su potpuno nova dvorišna krila i formiran osmerokutni atrij.

Iz tog su razdoblja poznati i manji radovi: monumentalni portal zasunske komore sjevernoga gradskog vodovodnog rezervoara smještenog između Tuškanca i Jabukovca,⁸³ grobnica obitelji Franck na zagrebačkom Mirogoju i sažet mauzolej markiza Etienne de Piennesa u Vrbovcu te regulacija Svačićeva trga. Izvan Zagreba je načinio dvije rekonstrukcije; reprezentativne dvorane nadbiskupskog dvora Bauer u Brezovici i dvorca Turković u Kutjevu.

Viktor Kovačić u suradnji s Hugom Ehrlichom, obiteljska kuća Melanije Čepulić u Zagrebu, Jurjevska 63a 1913–14, ulično pročelje
Viktor Kovačić, (with H. Ehrlich). House of Melanija Čepulić, Jurjevska 63a, Zagreb, 1913–14. Facade looking on the street

Viktor Kovačić u suradnji s Hugom Ehrlichom, neizvedeni projekt obiteljske kuće Hanne Breyer u Zagrebu, Tuškanac 1914.

Viktor Kovačić, (with H. Ehrlich). Unrealized project for the Breyer family home, Tuškanac, Zagreb 1914. Plans, section and facades

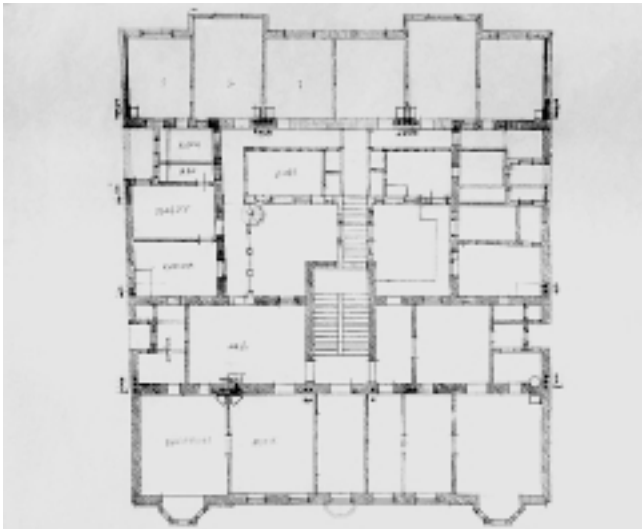
Viktor Kovačić u suradnji s Hugom Ehrlichom, pregradnja i dogradnja palače Kušević u Zagrebu, Ćirilometodska 3/Kušićeva 1, 1913–14, izgled dograđenog krila (foto: Damir Fabijanić 1991)

Viktor Kovačić, (with H. Ehrlich). Reconstruction and extension of the Kušević Mansion, Ćirilometodska 3/Kušićeva 1, Zagreb, 1913–14. The added wing (Photo: Damir Fabijanić 1991)

Ehrlichov odlazak u rat u jesen 1914. god. prekinuo je njihovu suradnju. Iduće 1915. godine atelijer je ukinut. Treba naglasiti da je Kovačić, iako je u ugovoru o partnerstvu navedeno da svaki zadatak razrađuju zajedno, bio snažniji talent, solist; zadatke je sam razrađivao do najsitnijeg detalja i nikad navodno nije radio dva posla u isto vrijeme. Izvedbe je svojih građevina pomno vodio i nadzirao. Mlađeg bi se, poslovno vrlo sposobnog Ehrlicha, zapravo dalo opisati pridjevkom često pripisivanom Kovačiću – eklektičar. Djelujući deset godina dulje od Kovačića, Ehrlich je potkraj karijere, zahva-

Viktor Kovačić, dogradnja stambene zgrade dr. Žige Herzoga (palača Gavella) u Zagrebu, Pod zidom 6 – zaleđe zgrade na Jelačićevu trgu 6, oko 1920, tlocrt karakterističnog kata

Viktor Kovačić, study for the extension of the Herzog building (Gavella Mansion) in Zagreb, Pod zidom 6, back to back with the building in Jelačić square 6, about 1920. Plan of a characteristic floor and sections

ljujući brojnim mladim suradnicima, uspio napustiti svoju prepoznatljivu maniru i prilagoditi se novim arhitektonskim tokovima koji su se i u nas javili u drugoj polovici dvadesetih godina. Kao dvojac svojim su praktičnim, ali i pedagoškim radom, svakako omogućili prodor sljedeće, brojne generacije kvalitetnih domaćih arhitekata, koja će svojim djelima predstavljati hrvatsku modernu arhitekturu i zagrebačku školu. Ehrlichu napose možemo zahvaliti i dovršenje započetih Kovačićevih projekata.

IV. razdoblje – 1918–1924. god. zrelost

Osim što je uredio prostorije bivše kavane »Klub« u polukatu Ilice 13⁸⁴ Kovačić je 1916. god. samostalno radio na projektu Mađarske željezničke škole u Branimirovoj ulici na čestici vis-a-vis današnje kolodvorske pošte. Iz 1919/20. godine datira projekt rezidencijalnog ansambla za trgovca drvetom Fröhlicha u Hercegovačkoj 23. Složeno zamišljena, izgrađena je tek jednostavna drvena kuća u Bosanskoj ulici 54. Je li to bila samo romantična lovačka brvnara⁸⁵ ili pak Kovačićev pokušaj afirmacije narodnoga graditeljstva,⁸⁶ teško je reći jer kuća više i ne postoji. Kad je o vilama riječ, odmah do vile Vrbanic na Rokovu perivoju 7 s Ehrlichom je 1913. god. sagradio vilu Rado i 1921–1923. god za sljedećeg vlasnika Stanka Švrljugu pregradio prizemlje i kat, izmijenio fasade i preuređio unutrašnjost, posebno pažljivo dekorirajući blagovaonicu i dva salona, o čemu svjedoče brojni sačuvani crteži u njegovu arhivu.⁸⁷ Za dr. Hinka Horvatića 1921. god. projektirao je novogradnju jednokatne vile u Vončininoj ulici. Međutim, Horvatić je odustao od izgradnje i kuću podigao prema projektu Milana Pollaka, koji je tek simplificirao naslijeđeni projekt.

Viktor Kovačić, pregradnja i unutarnji uređaj obiteljske kuće dr. Stanka Švrljuge u Zagrebu, Rokov perivoj 7, 1920, studija salona

Viktor Kovačić, reconstruction and interior decoration of the family home of dr Stanko Švrljuga in Zagreb, Rokov perivoj 7, 1920. Study of drawing room

Viktor Kovačić (konstruktor inž. Stjepan Szavits-Nossan), palača burze za robu i vrednote u Zagrebu, Trg burze 3, 1923–27. (na osnovi prvonagrađenog natječajnog projekta 1920–21). Izgled gradilišta po postavljanju jonskog portika (foto: Rudolf Firšt 1925)

Viktor Kovačić (constructor ing. Stjepan Szavits-Nossan). Stock Exchange Palace in Zagreb, Trg Burze 3, 1923–27 (Competition Project awarded the first prize in 1920–21). The building site after putting up the Ionian portico (Photo: R. Firšt 1925)

Poslije Prvoga svjetskog rata Kovačić je radio još dvije stambene zgrade. Riječ je o ugrađenim stambeno-poslovnim zgradama čistih simetričnih fasada širine pet prozorskih osi. Na licima zgrada više nema povijesnih citata, tek pojedini reducirani dekorativni elementi; okviri otvora, plošni medaljoni, ograda balkona, te naglašen završni vijenac potcrtavaju arhitektonsku raščlambu pročelja. Prvih dana 1920. god. izgrađena je peterokatna stambena zgrada dioničkog društva »Slaveks« na Svačićevu trgu 13, »*anticipacija najamnog tlocrta zagrebačke funkcionalističke arhitekture*«. ⁸⁸ O njezinom novom duhu godine 1922. časopis *Zenit* piše: *Odgovara svrsi i ozbiljnosti vremena. Izraz jednostavan i stabilan. Čistoća forme provedena.* ⁸⁹ Ubrzo je 1922/23. god. slijedila slična trgovačko-stambena zgrada za poduzeće »D. D. Eksploatacija drva« na sjevernoj strani današnjeg Trga hrvatskih velikana 3.

Oko 1920. godine Kovačić je radio na nadogradnji i novom oblikovanju pročelja zgrade Rudović na uglu Masarykove ulice i Kazališnog trga, u kojoj se danas nalazi Kazališna kavana. Detalje je navodno izradio neki arhitekt iz Beča, a Kovačić je, kako se zgrada nalazi uz njegov dvojni objekt u Masarykovo, bio pozvan da konzultacijama sugerira kakvo pomirbeno rješenje.

Kovačić je takve poslove prihvaćao kao nužno zlo. Na isti je kompromisni način 1920. god. preudeso ljetnikovac dr. Žige Herzoga u Hercegovačkoj ulici, kuću baruna Zdenka Turko- vića na Kipnom trgu 2. U tu grupu neslobodnih zadataka ubrajan je i rad na kući i atelijeru Ivana Meštrovića u Mletačkoj ulici 6–8–10.

Kada se nakon višegodišnjih besplodnih rasprava 1912. god. namjeravao ponovno raspisati natječaj za spomenik biskupu Strossmayeru, dvojica tada najznačajnijih zagrebačkih arhitekata Hugo Ehrlich i Viktor Kovačić pozvali su kipara Meštrovića, koji je tada boravio u Rimu, da s njima zajedno su-

Viktor Kovačić, burzovna palača u Zagrebu, izgled vestibula po dovršenju gradnje (foto: Rudolf Firšt 1927)

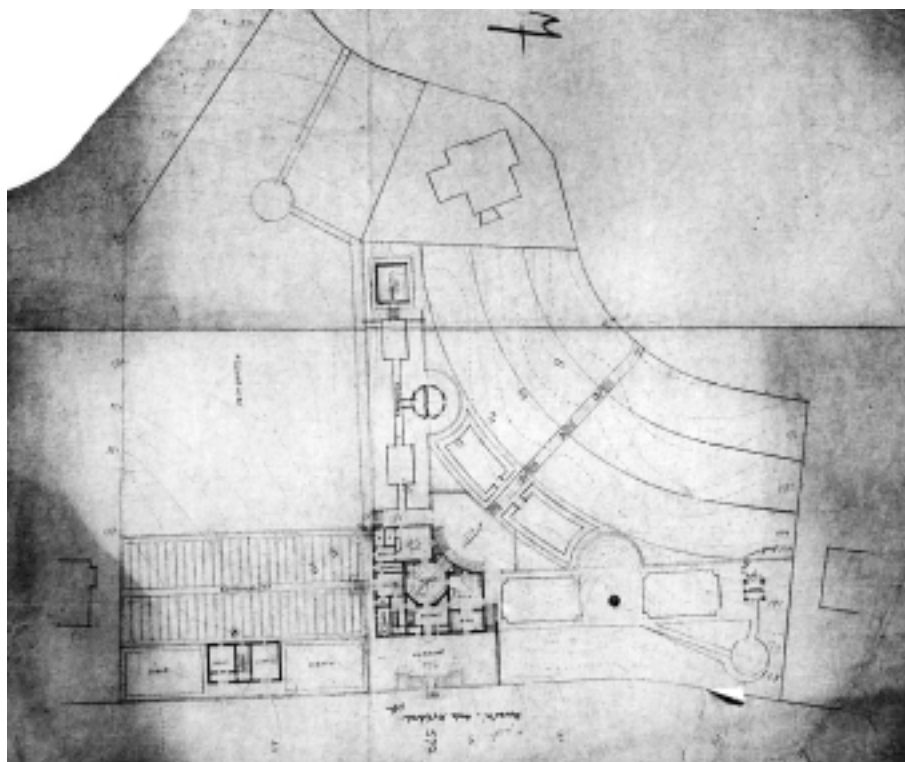
Viktor Kovačić, Stock Exchange Palace in Zagreb. The vestibule after completion of the building (Photo: R. Firšt, 1927)

djeluje na natječaju. ⁹⁰ Iz Meštrovićeve prepiske vidljivo je da su ga ti arhitekti dvije godine kasnije pozvali i na druge oblike suradnje te da ga je Kovačić vjerojatno odabrao da radi krstionicu u crkvi Sv. Blaža. Nakon rata Meštrović je bio jedan od glavnih organizatora izložbe jugoslavenskih umjetnika 1919. god. u Parizu, a kako je želio radovima zastupati i arhitekturu, pozvao je Viktora Kovačića da sudjeluje. Kovačić se, međutim, nije odazvao. Taština mu nije dopuštala izlagati stare radove, a novih nije imao. Regulacija Kaptola bila mu je navodno u jednom stanju. Godine 1920. Meštrović se stalno nastanio u Zagrebu i kupio potez kuća u Mletačkoj ulici. Pregradnja kuće na broju 10 (stan Meštrovićeve prve žene Ruže) odvijala se pod Kovačićevim nadzorom, no kako su tijekom izvedbe iskrse mnoge nevolje, Meštrović je, nezadovoljan, 1922. god. prekinuo suradnju. Posao na pregradnji atelijera kbr. 6–8 je 1925. god. dovršio Harold Bilinić, a monumentalni je ulazni portal iste godine izveo Drago Ibler. Ni za rekonstrukciju ni za ostale detalje te kuće Kovačić nije odgovoran.

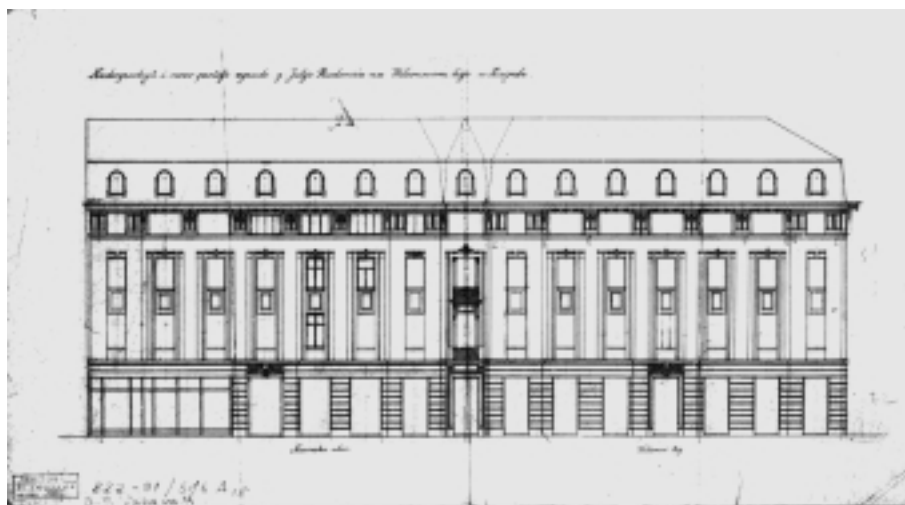
Još oko jedne teme susreo se Kovačić s Meštrovićem. Poslije rata vodio se razgovor o osnivanju majstorske arhitektonske škole na Kraljevskoj unjetničkoj akademiji u Zagrebu, koju je trebao preuzeti Kovačić. Meštrović je 1922. god. postao rektor zagrebačke akademije, a potkraj 1921. god. za docenta profesora na Visokoj tehničkoj školi u Zagrebu, unatoč jakoj opoziciji, izabran je Viktor Kovačić. Meštrović je, navodno, htio na to mjesto dovesti Plečnika, kojeg je poznao još od 1906. god., kada su se sreli u Beču.

Dvadesete godine u Kovačićevoj su biografiji godine pune stvaralačke zrelosti i zaslužene afirmacije.

Što se tiče njegove pedagoške djelatnosti, ona je započela 1920. god. seminarima iz perspektivnog crtanja i 1921. pre- rasla u honorarnu docenturu. Godine 1923. izabran za redovitog profesora, Kovačić je predavao arhitektonske kompozicije.

Viktor Kovačić, neizvedeni projekt vile Fröhlich u Zagrebu, Hercegovačka 23a, 1921.
Viktor Kovačić, unrealized project of large villa for Oskar Fröhlich in Zagreb, Hercegovačka 23a, 1921. General plan

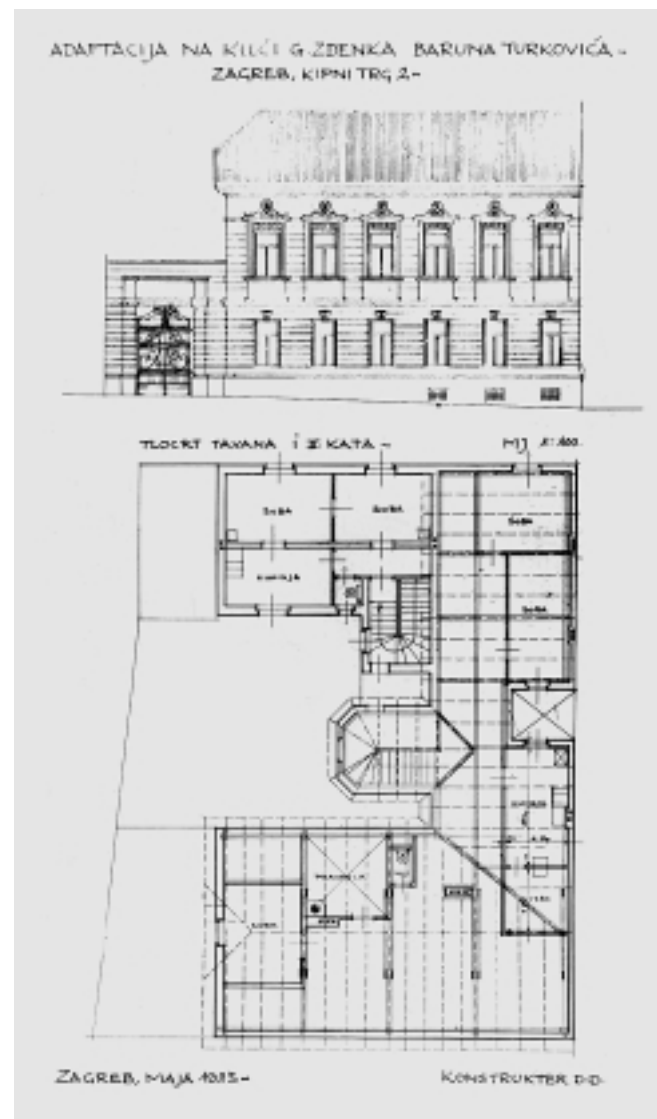
Viktor Kovačić, neizvedeni projekt za novogradnju i preinaku pročelja uglovnice Rudovits u Zagrebu, Trg maršala Tita / Masarykova, 1920.
Viktor Kovačić, unrealized project for the extension and reconstruction of the facade of Julije Rudovits' apartment building on the corner of Wilson square and Marovska street (today Marshal Tito square and Masaryk street), 1920. Photomontage of both facades

Na kraju Kovačićeva opusa stoji jedina njegova profana javna građevina. Bila je to druga i posljednja izvedba, osim Sv. Blaža, koju je zaslužio na javnome natječaju.

Godine 1920/21. bio je raspisan pozivni natječaj za gradnju palače Burze za robu i vrednote na današnjem Trgu burze. Pozvani su bili: Aladar Baranyai, Bruno Bauer, Ignjat Fischer, Lazo Dungjerski i Viktor Kovačić, čiji je rad ocijenjen najboljim.⁹¹ U žiriju je sjedio vladin tajni savjetnik i uvaženi profesor berlinske politehnike Hermann Muthesius, koji je posebno vrijednom smatrao Kovačićevu ideju formiranja ulaza u novi gradski predio. Kovačić je idejno naznačivši zrcalnu kuću na trgu pred burzom, reprezentativno zakoračio u istočni, još neizgrađeni dio grada, zacrtavši njegovo originalno širenje. Gdje je donedavno bilo Sajmište, sada će biti velegradska trgovačka četvrt. Pišući o toj gradnji, inženjer i vježbenik zagrebačke Tehničke visoke škole Szavits-Nossan svrstava ju, uz Gradsku štedionicu na Jelačićevu trgu i hotel Esplanade, među tri najvažnije gradnje u sezoni 1923/24. god.⁹² Kovačić je zadatak riješio primjenom klasičnih elemenata na pročeljima (jonski stupovi, prozorski zabati s voluta-

Viktor Kovačić, trgovačka i najamna stambena zgrada Dioničkog društva za eksploataciju drveta u Zagrebu, Trg hrvatskih velikana 3, 1922–25 (foto: Rudolf Firšt 1925)

Viktor Kovačić, apartment building with shops of Timber Shareholding Company in Zagreb, Square N (today Trg hrvatskih velikana) 3, 1922–25. Photographed after completion (Photo: R. Firšt 1925)

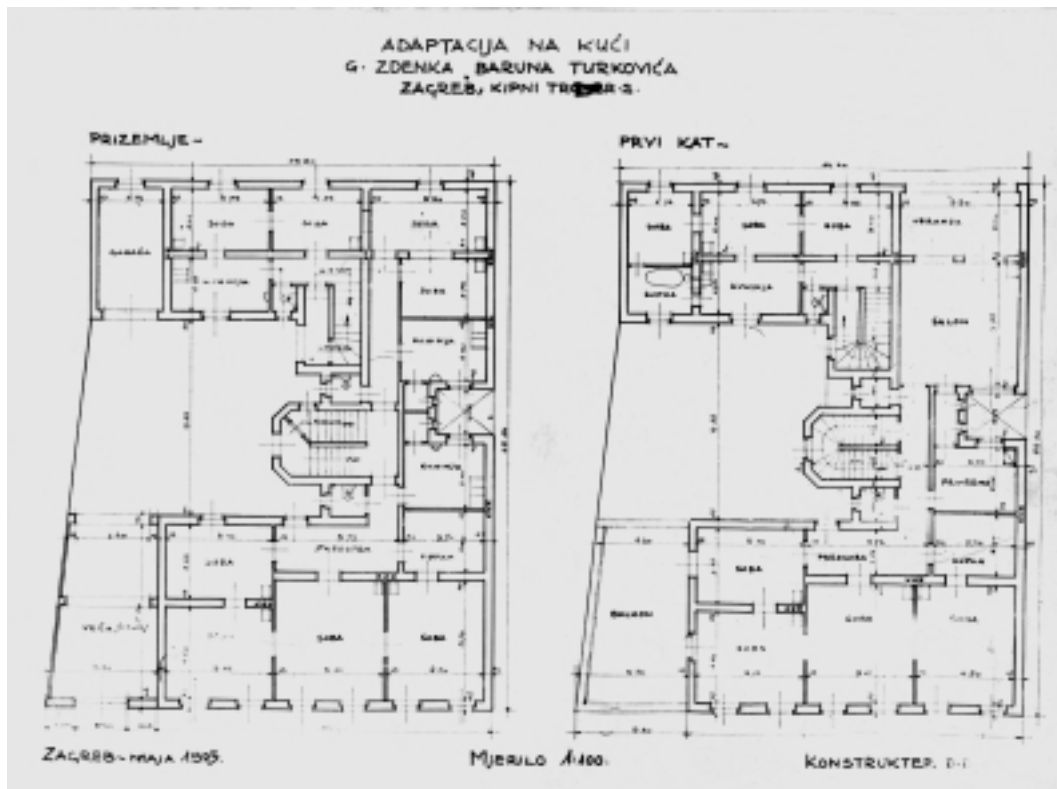

a) i b)

Viktor Kovačić, pregradnja stambene zgrade baruna Zdenka Turkovića u Zagrebu, Kipni (Ilirski) trg 5, 1924–25.

Viktor Kovačić, reconstruction of Baron Zdenko Turković's townhouse in Zagreb, Kipni (Ilirski) trg 5, 1924–25. Plans and street facade

ma) koje je u slobodnoj plastičkoj interpretaciji povezao sa strogim osnovnim volumenom. Između dva kraka građevine smjestio je burzovnu dvoranu nadsvođenu visokom kupolom (konstruirao ju je spomenuti Szavits-Nossan); jedan od najskladnijih prostora u novijoj hrvatskoj arhitekturi. Koliko je izgario rješavajući probleme zgrade, od najvećega do najmanjega s istim žarom, kazuje i podatak da je »radi studija raznih detalja putovao što više i u inozemstvo, samo da djelo bude što savršenije«. ⁹³ Zgrada Burze nosi sve poznate kvalitete Kovačićeve arhitekture: praktičnost, logiku materijala, racionalnu konstrukciju, profinjeno odvagano vanjstinu, »pa ipak se čovjek teško miri s time da četiri nepatvorena jonska stupa iza sebe kriju četiri kata visoku dvoranu nadsvođenu armiranobetonskom kupolom«, ⁹⁴ a ona počiva na šesnaest vitkih betonskih stupova. To znači da Burza može biti tek »najznačajniji klasicistički objekt iz vremena kad se u Zagre-

bu i grade samo klasicističke zgrade», mišljenja je Andrija Mutnjaković. Ipak, ljepotu tog spoja klasične koncepcije i linearne jednostavnosti Kovačiću nitko ne može osporiti.

Isto prijepodne 21. listopada 1924. god., kada se dovršilo betoniranje velike kupole, Kovačić je izdahnuo u zagrebačkom sanatoriju. Unutrašnjost Burze dovršit će Hugo Ehrlich.

Kovačićev je rad okrunjen još jednom međunarodnim priznanjem. Godine 1925. na međunarodnoj izložbi dekorativnih umjetnosti u Parizu Kovačić je dobio *Grand-prix*.

O Kovačićevoj skromnosti govori podatak da za sobom nije ostavio ništa osim »svoje lijepe priručne biblioteke i udobno uređenog stana«. ⁹⁵ Pokopan je 23. listopada 1924. u počasnom grobu grada Zagreba u sjevernim arkadama na Mirogoju. Nad grobom je govorio arh. Edo Schön, dok je šest njegovih učenika nosilo lijes. »Na skelama nove Burze vijorila se crna zastava«. ⁹⁶

Među baštinike Kovačićeve arhitektonske misli, koja u krajnjoj konsekvenci znači svojevrstnu liberalnu sintezu Wagnerova modernističkog protofunkcionalizma i Loosova radikaliziranog purizma, ponajprije treba ubrojiti neposredne Kovačićeve učenike – 15 diplomanata prvih dviju generacija zagrebačke Tehničke visoke škole, što su apsolvirali tečaj perspektivnog crtanja u IV. semestru studija te V–VI. semestar seminara iz arhitektonskih kompozicija. U prilog Pozzetovoj tezi o odgajanju poklisara valja reći da su među njima trojica

budućih sveučilišnih profesora: Alfred Albini, Juraj Denzler i Zvonimir Vrkljan; trojica budućih inženjera u Banovinskim građevnim direkcijama: Stanko Kliska i Egon Steinmann u Zagrebu te Ante Barač u Splitu; jedan budući inženjer zagrebačkoga Gradskoga građevnog ureda – Emanuel Deutsch i još nekoliko uspješnih budućih projektanata i/ili poduzetnika: Ilija Badovinac, Ante Grgić, itd. Nadalje, tu je osam diplomanata treće generacije studenata Tehničke visoke škole, koji su apsolvirali dva semestra seminara iz kompozicija. Interesantna je brojnost ruskih postoktobarskih emigranata (njih šestorica) čije su profesionalne sudbine danas potpuno neznačajne, osim one Leonida Makšejeva koji je, smatran strogim puristom u duhu modernizma internacionalnog stila, tridesetih godina postigao uspješnu karijeru u Beogradu. U neposrednom, premda kratkotrajnom dodiru s Kovačićem (tek jedan semestar) bilo je i trinaest diplomanata četvrte generacije studenata Visoke tehničke škole, među njima sada već buduća velika imena zagrebačke arhitekture tridesetih godina: trojica osnivača famozne Radne grupe Zagreb: Ernest Weissmann, Bogdan Teodorović i Viktor Hećimović, kao i niz istaknutih protagonista zagrebačke arhitektonske scene: Vladimir Potočnjak, Jovan Korka, Georg Kiverov, Bogdan Petrović, uz njih i Sarajlija Iso Reis, koji je potom bio jedan od pionira arhitekture internacionalnog stila u Sarajevu. U posredan dodir s Kovačićem izvjesno je – po karakteru tadašnje nastave – da su došli i šesnaestorica diplomanata sljedećih dviju generacija Tehničke škole, među njima Milan Delenardo, Selimir

Dumengjić, Marijan Mingazzi, Vjekoslav Faltus, Stanko Bučar, Zoja Nevenina-Dumengjić, Đuro Peulić, Josip Petrak, Branko Bunić, Josip Seissel, itd. Napose, nije tek blasfemično vjerovati i to da je stanoviti utjecaj, kada Kovačića više nije bilo, poprimila bar još jedna generacija diplomanata, a u njoj su Franjo Bahovec, Josip Pičman, Baltazar-Bolto Dulić i Mi-

lovan Kovačević. Sva nabrojana zvučna imena jedan su od čvrstih argumenata za tezu kako je Kovačevićovo životno djelo ključna spona između hrvatske arhitektonske moderne s prijeloma stoljeća i naše inačice internacionalnog stila u međuraću.⁹⁷

Bilješke

*

Tekst je pročitao na znanstvenom skupu *Arhitekt Viktor Kovačić 1874–1924 – život i djelo*, koji je u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za likovne umjetnosti, održan 20–23. listopada 1994. u Zagrebu.

Budući da do danas nije tiskan najavljeni zbornik, a tekst se javljao citiran u radovima drugih autora, objavljujemo ga u časopisu Instituta za povijest umjetnosti, u okviru čijeg je programa istraživačkog rada dobrim dijelom nastao.

1

Prvi modernist ili posljednji klasicist!?, poljuljali bi tvrdnju neki; Ljubo Babić, npr. Friedrich Kurrent kaže isto za Adolfa Loosa: *Der erste Moderne, der letzte Klassizist*. (F. Kurrent, 10mal ADOLF LOOS, u: *Adolf Loos 1870–1933*, katalog izložbe, München, 1982, str. 27).

2

Kako smo za ovu priliku pobrojali više od sto bibliografskih jedinica, ne bismo se složili s mišljenjem Žarka Domljana da je o Kovačiću »vrlo malo napisano« (Žarko Domljan, *Jedan prilog biografiji Viktora Kovačića*, Bulletin JAZU, Zagreb, 1980, br. 1 (49), str. 65).

3

Gjuro Szabo, *U spomen Viktoru Kovačiću*, »Savremenik«, br. 2, Zagreb, 1928, str. 67.

4

Stjepan Szavits-Nossan, *Prof. arh. Viktor Kovačić*, »Tehnički list«, br. 6, Zagreb, 1925, str. 82.

5

Josip Horvat, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb, 1965, str. 81. i 82.

6

Marijan Arhanić, povjesničar umjetnosti i nećak Kovačevićeve supruge Terezije, u razgovoru s Aleksandrom Laslom 11. 10. 1994. god.

7

Isto kao 6.

8

Antun Gustav Matoš, *Viktor Kovačić – K izložbi nacrtu za regulaciju Kaptola*, »Hrvatsko pravo«, br. 3873, Zagreb, 1908, str. 2.

9

Isto kao 4.

10

Suprotno mišljenje iznosi **Žarko Domljan**, *Viktor Kovačić (1)*, »Petnaest dana«, br. 3, Zagreb, 1974, str. 11.

11

Vladimir Lunaček, *Posljednji nedovršeni članak Vladimira Lunačkega*, »Obzor«, br. 204, Zagreb, 1927, str. 5.

12

S. S. N., *Kovačić, Viktor*; u: **Emilij Laszowski**, *Znameniti i zaslužni Hrvati 925–1925*, Zagreb, 1925, str. 142.

13

Isto kao 8.

14

Zvonimir Vrkljan, *Iz povijesti zagrebačke tehnike*, »Arhitektura« br. 200–203, Zagreb, 1987, str. 5.

15

Alfred Albini, *Tri portreta – arhitekt Viktor Kovačić*, »Čovjek i prostor«, br. 57, Zagreb, 1956.

16

Žarko Domljan, *Jedan prilog biografiji Viktora Kovačića*, Bulletin JAZU, br. 1 (49), Zagreb, 1980, str. 65.

17

Kuću Eisner na Zrinjevcu spominje Lunaček u »Savremeniku« 1906. god., no, iako je riječ o početniku primjerenom malom zadatku, atribucija je nesigurna. Lunaček možda griješi u adresi misleći na kuću Milana Eisnera na Tomislavovu trgu 11 (građena 1900–1902. g., u izvedbi poduzetništva Eisner & Ehrlich), gdje se na sačuvanim nacrtima (PAZ, GPZ, GO) pouzdano očitava Kovačevićev projektantski rukopis. Eisner je i djevojačko prezime majke kasnijeg Kovačevićeva partnera – Huge Ehrlicha.

18

Željka Čorak, *Bollé u funkciji grada*, »Život umjetnosti«, br. 26–27, Zagreb, 1978, str. 23.

19

Isto kao 16.

20

Isto kao 3, str. 68.

21

Isto kao 4, str. 81.

22

Isto kao 16.

23

Datirana 15. 9. 1896. Isto kao 16.

24

Na natječaju za godišnje Akademijine nagrade profesorsko se vijeće ipak češće odlučivalo u korist Luntzovih studenata. (**Marco Pozzetto**, *La scuola di Wagner 1894–1912*, Trieste, 1979, str. 28).

25

Heimische Künstler im Auslande, »Agramer Zeitung«, br. 83, Zagreb, 1987, str. 3

26

»Architektonische Monatshefte«, VII/1901, br. 3.

27

Adolf Loos, *Aus der Wagner-Schule*. »Neue Freie Presse«, 31. 7. 1898. Repr. u: **Adolf Loos**, *Die Potemkinsche Stadt. Verschollene Schriften 1897–1933*. Ed. Adolf Opel. Wien, 1983, str. 50–52.

- 28 Adolf Loos kaže: *Unter den Schülern des zweiten Jahres ragen Victor Kovacic und Roderich Swoboda hervor. Als Project wurde von sammtlichen Schülern ein Hotel gearbeitet, das sich auf dem Baublocke in der Magdalenenstrasse, zwischen dem Theater an der Wien und dem Neubau der Secession erhebt.*
- 29 **Tihomil Stahuljak**, *Ein Klatsch über den Architekten Adolf Loos*, »Peristil«, br. 34, Zagreb, 1991, str. 115–127.
- 30 Isto kao 16.
- 31 Usp. Austritts-Zeugnis Josefa Hoffmana, u: **Eduard Seckler**, *Josef Hoffman. Das architektonische Werk*, Wien, 1982, str. 478.
- 32 Pitanja »podijeljenja ovlaštenja« i »akademskog naziva« kulminiraju raspravama na redovitoj skupštini Društva inženira i arhitekta 1910. godine. Edo Schön tom je prilikom zatražio da Društvo poduzme energične mjere da se zaštiti akademski naslov, »koji pripada samo onima koji su svršili visoku tehničku školu, te polučili propisanim ispitima ovaj akademski naslov«. Za arhitekta koji nisu stekli ovlaštenja pedlaže se stvoriti forum, koji bi imao ispitati njihove isprave. (»Vijesti društva inženira i arhitekta«, Zagreb, 1910, str. 45).
- 33 Kestranek vodi živu korespondenciju s Plečnikom, Kotěrom, Baerom, Kovačićem, s nekima do kasnih tridesetih. Kako je iz imućne obitelji, mnogo je putovao: 1899. u Washington, 1901. u New York, 1914. u Pariz, poslije 1920. je u Innsbrucku i Münchenu. Matouschek je nakon studija pa do Prvog svjetskog rata relativno uspješno djelovao u Budimpešti kao Matouschek Ferenc. Melichar je radio u Bauerovu atelijeru, kasnije je bio profesor u Plznu, potom u Breganzu. O Swobodi i Wanderleyu nema pobližih podataka. (**Marco Pozzetto**, *La scuola di Wagner 1894–1912*, Trieste, 1979, str. 154. i 227)
- 34 Isto kao 29.
- 35 **Vida Flaker**, *Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta*, Zagreb, 1977, str. 10.
- 36 Inauguracijski govor Otta Wagnera na bečkoj Akademiji lijepih umjetnosti 1894. g. u: **Otto Wagner**, *Modern Architecture. A Guide Book for his Students to this Field of Art*. Intro. & transl. Harry Francis Mallgrave. Santa Monica, 1988, str. 159 ff. (Kritičko izdanje na osnovi verzije iz 1902, s komentarima razlika između sve četiri verzije 1896, 1898, 1902. i 1914. g., te drugim Wagnerovim kritičkim tekstovima)
- 37 **Viktor Kovačić**, *Moderna arhitektura*, »Život« br. 1, Zagreb, 1900, str. 27.
- 38 Isto kao 5, str. 91.
- 39 Posljednji Lunačekov članak bio je posvećen Viktoru Kovačiću.
- 40 Svi Kovačićevi članci objavljeni su upravo u tom razdoblju između 1900. i 1909. godine.
- 41 Nakon *Hrvatskog salona* 1898. god. Kovačić je izložio dva izložka na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. god., na izložbama Društva umjetnosti 1902. i 1903. god., te na Prvoj jugoslavenskoj umjetničkoj izložbi u Beogradu 1904. god., Izložbi Hrvatskog društva umjetnosti 1906, 1909. i 1913. god., itd.
- 42 **Marco Pozzetto**, *La scuola di Wagner 1894–1912*, Trieste, 1979.
- 43 **Ljubo Babić**, *Umjetnost kod Hrvata u 19. stoljeću*, Zagreb, 1934, str. 151–158.
- 44 Isto kao 8.
- 45 Isto kao 29, str. 118.
- 46 PAZ, GPZ, GO, Preradovičeva 14, lit. Lunaček 1906.
- 47 Arhiv Viktora Kovačića u Državna uprava za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu.
- 48 Lit.: 1. *A zágrábi horv.-szlav. orsz. jelzálóbank palotája. Magyar pályázatok*. Ed. Fejér Lajos & Ritter Ignác. Budapest, 1903, I, 4. Spec. brošura s rezultatima natječaja, VK otkupljeni projekt pod motom »Janus« prikazan na str. 17–18, reproducirani tlocrti prizemlja i 1. kata, te perspektiva s presjekom. Ilustracije reproducirane uz članak *Prilozi za definiranje pojma Zagrebačka arhitektonska škola. U izboru Nevena Šegvića*, »Arhitektura«, 1–4 (200–203), Zagreb, 1987 (XL), str. 16–17 (12–20). Lit.: 2. Rezultati natječaja objavljeni u: »Vijesti Hrvatskog društva inženira i arhitekta«, br. 1, Zagreb, 1903.
- 49 PAZ, GPZ, GO, Nazorova 10, pregrađena 20-ih godina.
- 50 **Vladimir Lunaček**, *Moderne Bauten in Agram*, »Agramer Zeitung«, br. 116, Zagreb, 1904, str. 3.
- 51 PAZ, GPZ, GO, Rokova 9, u literaturi se navodi i pod imenom kasnijeg vlasnika bankara Dušana Plavšića.
- 52 Osobne je veze jednom tako definirao Antun Šoljan.
- 53 Isto kao 29.
- 54 **Burkhardt Rukschcio & Roland Schachel**, *Adolf Loos. Leben und Werk*, Wien, 1982, str. 648 i 654.
- 55 Isto kao 16 i 29.
- 56 **Zoran Manević**, *Zagreb – Beograd 1912–1941*, »Čovjek i prostor«, br. 10 (367), Zagreb, 1983, str. 31. Klasicistički portik Kovačićeva projekta definitivno obezvređuje često i rado korištenu floskulu o utjecaju Loosove kuće Goldman & Salatsch na bečkom Michaelerplatz iz 1909. na Kovačićevu Burzu iz 1921. god.
- 57 **Aleksander Laslo**, *Viktor Kovačić i Zagreb*, »Čovjek i prostor« br. 3–4, Zagreb, 1991, str. 20–21.
- 58 **Antun Jiroušek**, *Viktor Kovačić*, »Vijenac«, br. 5, Zagreb, 1925, str. 141–145.
- 59 »*Tko danas okom iskusnog gradskog graditelja pogleda od Jelačićevog trga prema Kaptolu, opaža odmah umjetnički nedostatak iz-*

vanredno širokog otvora prema Kaptolu na koncu Bakačeve ulice. ...Kaptolski Trg je prema svim stranama otvoren. Crkva stoji kao koristonosna građevina odijeljena od svoje okoline, na jednoj strani. Bez pripreve nalazimo se iznenada pred njom. Bez razloga strši iz zemlje. ...Interes za geometrički simetričku gradnju onda je već prema iskustvu iscrpljen. ...Ona dva pokrajnja tornja stare utvrde pred crkvom stoje bez ikakova saveza. Čovjek uopće ne shvaća njihovu egzistenciju. ...U sredini ovog vježbališta stoji jedno djelujući stup Marijin, koji se teško bori sa opustjelošću trga. ...Pogled prema Jelačićevom trgu odvratn je. Izgleda, kao da kuće Vlaške ulice, Bakačeve ulice i Jelačićeva trga, propadaju u zemlju».

Tako, zatečeno stanje, opisuje arhitekt Viktor Kovačić 1908. godine.

60

Viktor Kovačić, *Die Demolierung des Bakačthurmes*, »Agramer Tagblatt«, br. 225, Zagreb, 1906, str. 6.

Viktor Kovačić, *Zur Demolierung des Bakačthurmes*, »Agramer Tagblatt«, br. 227, Zagreb, 1906, str. 5.

Viktor Kovačić, Iz osnove za preuredbu Kaptola i okolice u Zagrebu, »Hrvatsko ???«, Zagreb, 1908, br. 241, str. 1–2.

Viktor Kovačić, *Atrium ecclesiae, forum populi*, »Obzor ilustrirani«, br. 52, Zagreb, 1908, str. 17–26.

61

Raspis natječaja u: *Natječaj za regulatorne nacрте Kaptola i okolice u Zagrebu*. »Vijesti Hrvatskog društva inženira i arhitekta«, br. 5, Zagreb, 1908, str. 77–78.

Rezultati natječaja u: *O ocjeni radnja za regulaciju Kaptola i okoliša*, »Vijesti Hrvatskog društva inženira i arhitekta«, br. 7, Zagreb, 1908, str. 111–112.

62

Svjedoci smo u lipnju 1994. završenog ponovnog arhitektonskog natječaja za uređenje Kaptolskog trga. U međuvremenu smo i zaboravili da je Kaptol – trg, a ne ulica, da je ponajprije namijenjen pješacima, da ima izuzetnu povijesnu važnost. Mnoge svakodnevne funkcije to su mjesto učinile poprištem male industrije i trgovine, polazišta autobusa i parkirališta, ali i kaptolskog arhiva i riznice katedrale. Sudeći prema pristiglim radovima, tako će i ostati. Možda je kratak rok za njihovu predaju razlogom što su oni bili loši. Projekti se tek skromno bave rješavanjem prometa i dotjerivanjem same plohe trga. Neki se pak »prisjećaju« i Kovačićeva rješenja.

63

Isto kao 54, str. 267.

64

–, *Regulacija Kaptola i Bakačeve ulice*, »Ustavnost«, br. 200, Zagreb, 1908, str. 5–6.

65

Edo Schön i Milovan Kovačević u obrani svoje studije uređenja Kaptola iz 1935. god. navode da je Kovačić 1908. nagradu dobio za varijantno rješenje s novim portikom ispred crkve, ali bez replike Bakačeve kule, jer se »kod ponovnog zatvaranja katedrale treba čuvati bilo kakvih falsifikata« (**Milovan Kovačević & Edo Schön**, *Važan regulatorni problem Zagreba*, »Jutarnji list«, br. 8275, Zagreb, 1935).

66

Lit.: Rezultati natječaja u: **Mijo pl. Philippović**, *Osnove za gradnju palače unutarnjeg vladinog odsjeka*. »Vijesti Hrvatskog društva inženira i arhitekta«, br. 4, Zagreb, 1907, str. 48–49.

67

Vidjeti godišta VHIDA.

68

Miroslava Despot, *Bollé i Strossmayer – prilog anketi raspisanoj 1909. godine u Zagrebu za podizanje spomenika Strossmayeru*, »Život umjetnosti« br. 26., 1978., str. 58–67.

69

Strossmayer koledar za godinu 1908. Zagreb, 1907:

Vladimir Lunaček, *Strossmayerov spomenik*, pp. 138–140.

Vjekoslav Bastl, *Strossmayerov spomenik*, p. 141.

Strossmayer koledar za godinu 1910, Zagreb, 1909:

Anketa Odbora zagrebačkih gospodja o Strossmayerovom spomeniku u Zagrebu. pp CCIX ff.

Mnijenje Hrvatskog društva umjetnosti u Zagrebu. pp. CCIX–CCX. (potpisnici: R. Frangeš Mihanović, R. Auer, M. Cl. Crnčić, B. Šenoa i F. Kovačević).

Mnijenje njemačkih stručnjaka (u izboru) pp. CCXIII–CCXIV. Hermann Muthesius, Wannesee 10. 8. 1908; Cornelius Gurlitt, z. Zt. Grins, 2. 8. 1908; Carl Ernst Osthaus, Hagen 10. 8. 1908; Franz v. Stück, München 4. 8. 1908; Friedrich v. Tiersch, München 4. 8. 1908...

Mnijenje Hrvatskog društva inženira i arhitekta u Zagrebu. pp. CCXV–CCVI. Potpisnici: Janko J. Grahor i Mijo Philippović, 16. 11. 1909.

Mnijenje Kluba hrvatskih arhitekta u Zagrebu, p. CCXVI. Potpisnici: Edo Schön i Vjekoslav Bastl, 30. 10.1909.

Dopis Ćirila Metoda Ivekovića, Zadar, 30. 8. 1909, pp. CCXX–CCXXI.

70

Viktor Kovačić, *Arhitekt Viktor Kovačić*, »Agramer Tagblatt«, br. 269, Zagreb, 1909, str. 6.

71

Naučno putovanje, »Narodne novine«, br. 62, Zagreb, 1909, str. 2.

72

Viktor Kovačić, ..., »Agramer Tagblatt«, br. 257, Zagreb, 1908, str. 7. i *Der Bau des Regierungsgebäudes am Markusplatz*, »Agramer Tagblatt«, br. 263, Zagreb, 1908, str. 5–6.

73

PAZ, GPZ, Sv. Blaž, sv. 294.

74

Isto kao 57.

75

Edo Schön, *Mapa monografija Viktora Kovačića*, Zagreb, 1927.

76

Isto kao 35, str. 164.

77

PAZ, GPZ, GO, Ulica Ivana Gorana Kovačića 2; kuća je pregrađivana 1928. god. Pollak i Bornstein te 1938. Juraj Denzler.

78

PAZ, GPZ, GO, Jurjevska 63a.

79

Naziv s originalnog nacрта; iz: Arhiv Viktor Kovačić

80

PAZ, GPZ, GO, Kuničićeva 10. Zanimljiv je priložen nacrt prenašanih fasada Högnigsberga i Deutscha ponuđen za istu lokaciju iz 1909. godine.

81

PAZ, GPZ, GO, Mažuranićev trg 1 / Hebrangova 33.

82

Isto kao 57.

83

Isto kao 57.

84

Isto kao 15.

85

Isto kao 57.

86

Žarko Domljan, *Viktor Kovačić (2)*, »Petnaest dana«, br. 4/5, Zagreb, 1974.

87

Stan Švrljuga, Arhiv Kovačić.

88

Isto kao 57.

89

Arhitektura, »Zenit«, br. 13, 1922, str. 24.

90

Vesna Barbić, *Meštrović i arhitekti*, u: *Ivan Meštrović*, Rad JAZU 423, Zagreb, 1986, str. 145–164.

91

PAZ, GPZ, Burza, sv. 349.

92

Stjepan Szavits-Nossan, *Novogradnja palače zagrebačke burze*, »Bankarstvo«, br. 2, Zagreb, 1924, str. 73–76.

93

Isto kao 4.

94

Andrija Mutnjaković, *Viktor Kovačić*, »Arhitektura urbanizam«, br. 4, Beograd, 1960, str. 26.

95

Isto kao 8.

96

Rudolf Habeduš, *Smrt ženijalnog graditelja*, »Interesantni list«, br. 1, Zagreb, 1924, str. 3.

97

Knjiga izdanih inž. diploma (Kralj. Tehničke visoke škole u Zagrebu), pohranjena u Dekanatu Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, i isto kao 14.

Kratice

- VTŠ – Visoka tehnička škola
 PAZ – Povijesni arhiv u Zagrebu
 GPZ – Gradsko poglavarstvo Zagreba
 GO – Građevinski odjel

Izvori:

- Obiteljska zbirka prof. Marijana Arhanića, Zagreb
- Državna uprava za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu, planoteka – ostavština Viktora Kovačića
- Povijesni arhiv u Zagrebu, fond GPZ – regulacije
- Der Architekt, IV/1898, »Aus der Wagnerschule MDCCCIIIC«
- Savremenik, VIII/1913
- Vijenac, III/1925, IV/7–8
- N. Pauković, Rezervoari Gradskog vodovoda u Zagrebu, Zagreb 1934.

Summary

Darja Radović Mahečić and Aleksander Laslo

Viktor Kovačić – Promoter of Croatian modern architecture

Viktor Kovačić was the greatest architect of the Croatian modern movement which began at the turn of the nineteenth century. Setting the events of his life alongside his works, in this text we have relied mostly on numerous written sources and the collection of plans from Kovačić's legacy kept at the State Office for the Protection of the Cultural and Natural Heritage. We have given special attention to the period of Kovačić's studies at the Wagnerschule and his affiliation with the Modern movement (Die Moderne) at the beginning of the twentieth century.

His youthful ambition to be independent in his development brought Viktor Kovačić to Vienna in 1896. The famous Zagreb architect Hermann Bollé who was his teacher from 1891 to 1896 gave him his support and a letter of reference for professor Victor Luntz, who had studied with him under the greatest historicist architect of the Neo-Gothic school Friedrich von Schmidt. But Kovačić chose another teacher of world fame, professor Otto Wagner, who accepted him as his student on the basis of his portfolio. Kovačić completed this course of studies in 1899.

After returning to Zagreb, Kovačić joined the modern »rebels«. One of his »works« – the frame for Vlaho Bukovac's painting – was shown at the exhibition of Croatian Salon in 1898. He was also the only architect to join the editorial board of the new review *Život* (Life). Along with designing the review, Kovačić also published a text in it entitled »Modern Architecture«. The text was revolutionary in spite of the fact that it was not original: it was a reworking of Wagner's *Moderne Architektur* along with Wagner's major theses proposed in his Inaugural Speech for the Academy. Writing in 1900 Kovačić said: »Perhaps the architects have been the last to realize that every style is the product of its time, that modern life cannot circulate among ancient buildings... Modern architecture must be logical and practical. Logical – because the building must be composed in accordance with its materials and its construction techniques; practical – because it must fully respond to the needs it was built to satisfy, and to its milieu«.

In his work Kovačić was in close touch with the Croatian bohemian aesthete poet and essayist Antun Gustav Matoš, with the editor and literary critic of the newspaper *Obzor* Vladimir Lunaček, as well as with some eminent investors: the sculptor Robert Frangeš, the Croatian Governor dr. Nikola Tomašić, the painter Robert Auer etc. Kovačić belonged to the »young« artists violently opposed to the »old« guard represented by the minister of culture Isidor Kršnjavi and the omnipresent »official« architect Hermann Bollé who, as fate ironically decreed, lived longer than Kovačić.

Apart from being an embattled modernist, Kovačić also advocated a radically new attitude towards his profession. He demanded public discussion of every important venture, as well as open competition for major architectural projects. With a group of leading architects, in 1905 Kovačić also organized a progressive »Croatian Architects' Club« to promote their interests and professional dignity and especially to fight for author's rights.